

КИЇВ KYI W

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

БІБЛІОТЕКА
ДРА СКАЛЬЧУКА

5

ВЕРЕСЕНЬ
ЖОВТЕНЬ

1957

SEPTEMBER
OCTOBER

KYIW

838 N. 7th St.
Philadelphia 23, Pa.
Tel. WA 2-1699

LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly

Publisher and Editor Bohdan Romanenchuk

Subscription: \$3.60 per year.

Single copy: \$0.60.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 5 (43)

SEPTEMBER—OCTOBER, 1957

VOL. VIII

З М І С Т

1. Л. Коваленко: Звільнення	177	12. П. Ковалів: Фальшування історії української мови	214
2. К. Менсфілд: Муха	180	13. Огляди й рецензії:	
3. М. Острроверха: Записки наборзі	183	С. Гординський. Ю. Клен, Попіл імперій	217
4. Наша антологія: Б. І. Антонич, З „Ротацій“	185	С. Г. О. Грищенко, Україна моїх блакитних днів	219
5. Яр. Рудницький: Б. І. Антонич — супутник екзистенціалізму	188	Г. Лужницький. Л. Коваленко, В часі й просторі	222
6. О. Домбровський: В. Щербаківський як історик	193	Г. Л. о. І. Нагаєвський, Тернистим шляхом	222
7. Д. Гонга : Отаманщина	197	Б. Романенчук. І. Смолій, Манекени	223
8. Б. Романенчук: Проблема „галичанства“	201	14. Бібліографія	224
9. О. Тарнавський: Письменник, що перемагає екзистенціалізм	210		
10. С. Гординський: З виставок	212		

Справлення похибок

Просимо справити такі друкарські похибки в „Києві“:

В ч. 3, 1957 у перекладі з Овідія в кінцевих рядках має бути: „На березі в смутку просидів співець нещасливий“ (пропущено „просидів“).

В ч. 4, 1957, в рецензії на переклад поезій Леконт де Ліля надруковано „Одін“, має бути „Один“, тобто єдиний Бог християнського світу, а не германський Одін.

Просимо всіх післяплатників конезно сплачувати заборгованість за минулий рік та вносити передплату за біжучий. Помагайте нам у видаванні журналу і не робіть труднощів боргами. В-во „Київ“

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

Людмила Коваленко

Звільнення

— Але ж він мертвий . . . Я знаю, я знаю, ти вже казала це мені не-раз — він мій друг, мій найкращий друг. Все це так — але ж він мертвий! Не можемо ж ми калічити наше життя тільки тому, щоб не образити його пам'яті? Він мертвий, — а я ось тут, живий, теплий, люблю тебе — чи ти через нього відмовиш мені?

Вона слухала ці палкі, але насичені гіркотою слова його, і думала як воно прийшло до того? Як прийшло до цієї гіркоти проти його друга, проти того Богдана, про якого він ще недавно говорив з таким же замилюванням, з такою відданістю його пам'яті, з таким сумом? Як прийшло до цього?

Та як взагалі прийшло до того, що ось вона, Марійка, сидить у амери-канському парку з ним, з Василем, і слухає його слова кохання.

Його слова кохання . . .

А ще ж не так давно, ось кілька місяців тому, вона чула слова кохання від Богдана. Ніжні слова кохання, але ніжність була прикрита зумисною лег-кістю тону, а відданість загорталась у дрочення . . . — І за що мене Бог покарав, що мушу любити отаку Марійку? . . . Хоч би ж було щось помітне — а то ось собі, мале курча . . . — І він пригортав її до себе, ніби перепрошу-ючи за насмішку, а темні очі дивились усміхнено і віддано . . .

І не було осяого вимогливого тону, що у Василя, не було ніякої гір-коти, ніякого докору . . . Все було легко і ясно . . . Все було ясно, аж поки Богдана не вдарило залізо на фабриці. Було . . . Кілька днів, коли не можна було нічого зрозуміти, тільки страх, тільки страх . . . А потім одного ранку, вона прийшла в шпиталь, і сестра не помітила її . . . Вона увійшла в кімнату і тоді зрозуміла, що смерть — це ніщо, це коли людина стає ніщо, коли її нема, коли вона зникає навіки . . . Так само стояло два ліжка в кімнаті, але на Богдановому ліжку лежав уже хтось інший, якийсь блідий старий із заплю-щеними очима і перев'язаною головою. Богдана не було, і вона зрозуміла, що його нема, нема і не буде . . . ніколи не буде . . .

Від дикого страху вона закричала і впала непритомна . . . То були най-кращі години, коли вона не пам'ятала нічого, але вони старанно привели її до пам'яті . . .

— Але ж прийди до пам'яті, — чує вона слова Василя, — Марійко, ти навіть не слухаєш мене . . . Ти знову думаєш Бог зна про що . . .

Вона слухняно дивиться на нього і чує його перші слова:

— І ти, і я . . . ми завжди шануватимем його пам'яті, але ж не можна . . .

Далі вона вже не слухає . . . Так, вони вдвоє з Василем шанували Богданову пам'ять . . . Вона власне тільки після смерті Богдана якслід запримітила, що існує ж іще й Василь . . . Тобто, Василь існував і раніше, але тільки як щось, пов'язане з Богданом, що само собою не мало ні ціни, ні значення. Він приїздив часом своїм авто і забирав її й Богдана кудись на пікнік. Там вона навіть з чемности танцювала один-два танці з ним і усміхалась на жарти його й Богдана. Але він сам собою не існував, він був додатком, він був рефлексом Богдана, або принаймні так вона сприймала його.

А тоді Богдана не стало, і вони почали оце саме, про що Василь говорить, вони почали шанувати його пам'ять . . . Василь напочатку був приголомшений Богдановою смертю не менш, ніж вона, Марійка. Може навіть більше . . . Він весь зів'яв, примовк, і, приходячи до неї вечорами, міг просидіти майже не обзиваючись і словом . . . Власне за це мовчання вона вперше й відчула приязнь до Василя . . .

Але потрохи він почав говорити. Спочатку про Богдана, а тоді про себе. Дедалі більше, то все про себе й про себе . . .

Вона навіть пам'ятає, як це почалося. Богданове фото стояло на столику коло її ліжка, і зранку на нього падало проміння першого сонця. Вона не думала, що раніше сонце може пошкодити знімці, але за кілька тижнів раптом помітила, що один кутик фота збляк і поблід . . . щось наче муарові візерунки пішли від нього, і навіть саме обличчя Богданове виглядало вже не так, як раніш . . .

Її охопила паніка, коли вона побачила це. Їй здавалось, що вся скороминучість людська зібралася, скупчилася в оцьому кутику фота — і сміялася з неї та з її почуттів. Сміялася беззубим ротом черепа — такого простого і гідкого у своїй неминучій присутності.

Коли прийшов Василь, Марійка першим ділом показала йому це фото, питаючи, чи не можна щось зробити, якось підретушувати, прикрасити. Отут і сталася та зміна з Василем.

Вона бачить то ясно, неначе Василеве обличчя і не зникало відтоді з її пам'яті. Вона завжди бачить його саме таким, а не іншим, і може тому, що вона бачить його таким, вона й не може відповісти на його любов, забути Богдана.

— Я не прошу тебе, щоб ти його забула, — неначе у відповідь на її думки доносяться до неї слова Василя. — Я сам буду завжди пам'ятати його. Він був моїм найкращим приятелем, майже братом . . .

Марійка дивиться в землю, на малого хробака, що звивається коло її ноги, на рівно підстрижену травичку і не наважується підвести очі на Василя.

Бо вона вже знає той вираз обличчя, який побачить . . . Той вираз, що вперше з'явився у Василя саме тоді, коли він побачив, як зблякне і зникає Богданове обличчя із фотознімки. Марійка сподівалася побачити той самий жак перед скороминучістю пам'яті про людину, який відчувала сама. А на обличчі у Василя раптом побачила переможну усмішку, що несвідомо, а тому ще страшніше, розтягала його стулені перед тим у журбі уста. Усмішка говорила ясно, так наче Василь кричав свої думки на всю кімнату: усмішка промовила до Марійки ще ясніше, ніж колись зайняте іншою людиною ліжко Богдана у шпиталі. Усмішка кричала: — Його нема, а я живу! Він міг бути сто разів кращий за мене і вдсятеро розумніший, але він помер, а я живу! І це — найголовніше! Він помер, його нема, він зник — і так і треба! Нехай зникає! Нехай звільняє своє місце для мене — бо він помер, а я — ще ні! Я — живу! Живу!

Оце тоді Василь глянув вперше на Марійку, як на жінку, яку він хотів би мати за свою дружину. Оце відтоді їх дружба переплелася якимись недомовками, чимсь новим, стороннім, що потрохи випихало Богдана, розмови про

нього, згадки, який він був . . . Оце відтоді Василь почав доводити їй, що він такий самий, як Богдан, а може й кращий . . . може, почав доводити це самому собі, підтягати себе кудись вище, на місце, звільнене Богдановою смертю. І так тяглося аж до сьогодні, до цього вечора, коли він поставив перед нею питання, якого вона так боялась:

„Я живий, а він — мертвий. Невже через нього ти відмовиш мені? Невже через нього мусимо ми калічити наше життя?“

Марійка глянула на Василя, на його руку, витягнуту в тому самому жесті, який вона так часто бачила в Богдана — і зрозуміла, що вона не тому боїться погодитись, що Богдан помер, а тому, що Василь не хотів лишитись Василем . . . що Василь хотів бути Богданом . . . що вона буде тільки шаблем, злізши на який Василь надіявся наблизитись до того, щоб таки стати Богданом . . .

— Ти не мусітимеш робити, — чує вона знову десь здалека Василів голос. — Я працюватиму сам . . . нам вистачить . . . Я вже тепер заробляю майже стільки, скільки . . .

Він несподівано урвав, але Марійка знала, що він хотів сказати: майже стільки, скільки заробляв Богдан . . . Вона знала, що коли вона погодиться зараз, то все життя мусітиме своїми руками підпихати Василя на Богданову височину, підтримувати його віру, що він не гірший від Богдана, що він кращий, бо Богдан помер, а він живе. Живе! Живе! . . .

— Живи! — закричала вона раптом. — Живи! Але дай йому спокій у могилі! Живи, але будь собою! Забудь його і забудь мене! . . . Ні! Я ніколи не стану твоєю жінкою! Ніколи, ніколи! Бо ти кричиш весь час, що ти живий, а ти більш мертвий, ніж Богдан у могилі, бо ти ніколи й не був живим, а тільки тінню, тільки відбиткою, тільки наподобленням . . . Так, так, не говори, тепер я вже знаю . . . Тепер я бачу — ти й мене не любиш, бо ти не знаєш, як то люблять, тобі нема з кого змалпувати, як то буває, коли справжні люди люблять . . . Ти й Богдана не любив, ти тільки ходив за ним, бо він давав тобі тепло й світло, і ти міг виглядати на справжню людину. А тепер тобі для цього треба мене!

— Що ти говориш? — скривилось над нею в страшній люті обличчя Василя. — Що ти говориш, божевільна?! Замовчи! Дивися, на нас уже люди озираються . . . Зовсім збожеволіла!

Він дивився на неї злобно й ненависно, і Марійка раптом з великою полегшею зрозуміла, що між ними відтепер усе покінчене. Що він ніколи не простить їй цих слів, цього розкриття, що він не тільки вже не любить її, а й ненавидить її.

І вона зрозуміла, що оця ненависть, оце перше справжнє, власне Василеве почуття і буде тим визволенням від Богдана, якого він так довго прагнув і якого шукав у неї. Визволення від Богдана — ось чого він хотів — стати самим собою, позбутися Богдана, забути про нього навіки.

Марійка раптом полегшено зітхнула і тихо промовила:

— Не хвилюйся і не злостись . . . Хіба ти не бачиш — ти тепер вільний! Ти вільний від Богдана, а я вільна від тебе . . . Та й тобі я також непотрібна . . . Це кінець. Всьому кінець . . . О, Господи, мені здається, що я вирвалася з якихось пут.

— Нізвідки ти не вирвалася. Я не пущу тебе. Ти моя . . . — ще намагався щось говорити Василь, але Марійка знала, що йому не треба її кохання, тільки причини і змоги ненавидіти її.

Муха

— Затишно у вас тут, — засвітив старий містер Вудіфілд, визираючи як немовля визирає зі свого возика, із великого зеленого шкіряного фотеля при бюрку свого приятеля-шефа. Його розмова скінчилася; пора була відходити. Однак він не хотів ще йти. Відколи він був у відставці, від часу того . . . удару, жінка й дівчата тримали його замкненого в хаті у кожний день тижня, крім вівторка. У вівторок його вдягали, чистили й дозволяли вирватися на цілий день до міста. Хоч ні жінка, ні дівчата не могли собі уявити що він робив там. Надокучав своїм приятелям, здогадувалися. Що ж, може й так. Однаково, ми чіпляємося наших останніх приємностей, як дерево чіпляється своїх останніх листків.

Отже старий Вудіфілд сидів тут, покурюючи сигару і майже жадібно вдивляючись у свого шефа, що крутився в бюровому кріслі — товстий, рожевий, п'ять років старший від нього, а все ще сильний, все ще при кермі. Відвідини в нього добре діяли на людину. Задумливо, захоплено додав старечий голос:

— Тут справді затишно, чесне слово!

— Так, тут досить вигідно, — погодився шеф і ляснув ножем до паперів „Файненшел Таймс“. Правду кажучи, він був гордий із цієї кімнати; він любив, щоб її подивляли, зокрема, щоб подивляв її старий Вудіфілд. Сидіти тут посередині в полі зору цієї кволої старечої постаті в кашне давало йому почуття глибокої, солідної сатисфакції.

— Я недавно привів її до ладу, — пояснив він, як пояснював уже — скільки то разів за останні тижні. — Новий килим, — і він показав на ясно-червоний килим з узором великих білих кругів. — Нові меблі, — і він кивнув убік масивної шафи для книжок та стола з ногами, мов покручена меляса. — Електричне ogrівання! — Він махнув майже торжественно убік п'ятьох прозорих перлинних ковбасок, що неяскраво палали на похиленій мідяній сковорідці.

Проте він не звернув уваги старого Вудіфілда на фотографію на столі — фотографію серйозного хлопця в уніформі, який стоїть в одному з тих примарних фотографічних парків із фотографічними грозовими хмарами позаду. Вона не була нова. Вона стояла там уже понад шість років.

— Я щось хотів був вам сказати, — почав старий Вудіфілд, і очі його затьмарились, пригадуючи. — Але що це було? Я мав це на думці, як вирушив уранці з дому. — Йому почали трястись руки, а над бородою виступили червоні плями.

„Бідний друзяка, це вже його останні зусилля“, подумав шеф. І, почувавши ласкавість, він підморгнув старому та сказав жартома:

— Я вам щось скажу. Я маю тут краплинку чогось, що зробить вам добре, поки ви знову вийдете в холод. Це чудова річ. Не пошкодило б і дитині. Він відчипив від свого годинникового ланцюжка ключик, відімкнув шафку внизу свого бюрка і дістав звідтіля чорну, присадкувату пляшку. — Ось лікарство! — сказав він. — А чоловік, від якого я дістав це, говорив мені в секреті, що воно походить з пивниць Віндзорського палацу.

Старий Вудіфілд аж розкрив рота. Він не був би більше здивований, якби так шеф показав йому зайця.

— Це ж горілка, правда? — слабо прошипів він.

Шеф обернув пляшку і з любов'ю показав йому наліпку. Це таки була горілка.

— Знаєте, — сказав він, придивляючись зачудовано шефові, — дома мені цього і торкнутись не дозволяють. — Він вигадавав так, наче б збирався плакати.

— Ах, якраз у цьому ми визнаємось трошки краще, ніж жінки! — закликав шеф, сягаючи за двома склянками, що стояли на столі з пляшкою на воду, та наливаючи щедро кожну з них.

— Випийте. Це зробить вам добре. І не додавайте до цього води. Гріх фальшувати таку річ. Ах!

Він перехилив свою склянку, витягнув хусточку, спішно обтер вуси і з-під лоба глянув на старого Вудіфілда, що обертав свою склянку в шлепах.

Старичок проковтнув, стих на хвилину, а тоді м'ясо сказав:

— Пікантне!

Проте горілка його загріла — вона підповзла до старого холодного мозку, і він нагадав собі.

— Ага! Ось що, — почав він, підіймаючись із крісла. — Я думав, що ви схочете знати. Дівчата були в Бельгії минулого тижня, щоб поглянути на могилу бідного Реджі, і випадково натрапили на гріб вашого хлопця. Вони, здається зовсім близько один від одного.

Старий Вудіфілд перервав, але від шефа не було відповіді. Тільки тремтіння повік доказувало, що він почув.

— Дівчата захоплювались, як гарно це місце втримане, — свистів старий голос. — Прекрасно доглядають. Не могло б бути краще, якби вони були тут. Ви не їздили на той бік, правда?

— Ні, ні! — З різних причин шеф не їздив на той бік.

— Там цілі миль того, — говорив тремтячим голосом старий Вудіфілд, — і все таке чегурне, як город. На всіх могилах ростуть квіти. Гарні широкі стежки. — З його голосу було ясно, як дуже доподобив йому гарна широка стежка. Знову настала павза, а тоді старик дивно прояснів:

— Знаєте, скільки в готелі казали дівчатам платити за горнятко варення? — прошипів він. — Десять франків. Це я називаю грабунком, бо це було маленьке горня — каже Гертруда — не більше, як пів корони. І вона не зуміла більше, як одну чайну ложечку, коли вони порохували їй десять франків. Гертруда забрала горнятко з собою, щоб прочити їх. І зовсім правильно! Це ж зловживання наших почувань. Вони думають, що коли ми їдемо туди, щоб розглянутись — то ми готові платити скільки б то не було. Ось воно як!

Він завернув у напрямі дверей.

— Зовсім правильно, зовсім правильно! — вигукнув шеф, хоча він не мав найменшого уявлення, що саме було зовсім правильно. Він вийшов з-поза письмового стола, пішов за човгаючими кроками до дверей і випровадив старого приятеля надвір. Вудіфілд пішов.

Довгу хвилину шеф стояв, не дивлячись ні на що, а сивоволосий бюровий посланець, приглядаючись йому, визирав із своєї криївки, як собака, що сподіється, що його візьмуть побігати.

— Я пів години нікого не прийматиму, Мейсі, — сказав шеф. — Розумієте? Абсолютно нікого.

— Дуже добре, сер.

Двері зачинилися, тверді, важкі кроки пройшли знову по ясному килимі, товсте тіло бухнуло у пружинний фотель і, нахилиючись до переду, шеф закрив обличчя долонями. Він хотів, він намірився, він приготувався плакати.

Це був для нього страшний шок, коли старий Вудіфілд кинув цю заввагу про гріб його хлопця. Це було зовсім так, якби отворилася земля і він побачив свого сина, як той лежить там, а Вудіфілдві дівчата дивляться вниз на нього. Бо ж це дивно. Хоч більше, як шість років вже пройшло, шеф ніколи не уявляв свого хлопця інакше, як незмінним, незаплямленим у своїй уніформі, заснулим на віки.

— Сину мій! — застогнав шеф. Проте сльози ще не з'явилися.

Давніше, в перших місяцях, а то й роках після синові смерті, він потребував тільки вимовити ці слова, а таке горе проймало його, що ніщо інше, тільки приступ несамовитого плачу міг йому допомогти. — Час, — заявляв він тоді, говорив усім — не може зробити різниці. Інші люди, можливо, видужують, переживають свою втрату — але не він. Як же це було б можливе? Його хлопець був самотній син. Вже від самих його народин шеф працював, розбудовуючи підприємство для нього; воно не мало б іншого значення, якби не було для сина. Саме життя починало не мати іншого значення. Як справді міг би він був працювати по-рабському, відмовляючи собі самому, іти вперед всі ті роки без невідступної обіцянки перед собою, що син ступить у його сліди і продовжуватиме те, що він почав?

І та обіцянка вже була така близька здійснення. На один рік перед військовою хлопець був уже в бюрі, набираючи орієнтації. Кожного ранку вони разом вирушали — верталися тим самим потягом. А які GRATULACIJA дїставав він, як батько хлопця! І не дивно: хлопець незвичайно вполюбував собі роботу. А його популярність у персоналу! Кожен з них аж до старого Мейсі не міг нахвалитися хлопця. І він ні трохи не був зіпсований. Ні, він був тільки собою — погідний, природний, з відповідним словом для кожного, з тим хлоп'ячим поглядом і зі своїм звичаєм казати: „Просто розкішно!“

Але з усім тим скінчено, минулося, якби ніколи й не було. Прийшов день, коли Мейсі вручив йому телеграму, яка розторошила його. „З глибоким жалем повідомляємо вас . . .“ І він залишив бюро зломаною людиною із життям своїм у руїні.

Шість років тому, шість років . . . Як скоро пройшов час! Це могло було статися вчора. Шеф відняв руки від лица — він був здивований. Виглядало, що з ним щось не гаразд. Він не почував того, що хотів почувати. Він вирішив устати й поглянути на синову фотографію. Але це не була його улюблена фотографія — вираз обличчя був ненатуральний. Воно було холодне, навіть суворе. Хлопець ніколи так не виглядав.

В цій хвилині шеф запримітив муху, що впала в його розбитий каламар і немітно, але й одчайдушно, намагалася видертися нагору. Рятуйте! рятуйте! — говорили ці воюючі ніжки. Але стіни каламаря були мокрі й ховзькі — вона впала знову й почала плавати. Шеф підняв перо, витягнув муху з чорнила і стряс її на кусок промокального паперу. Частинку секунди вона лежала непорушно на темному клаптику, що просочувався навколо неї. Тоді передні ноги сколихнулися, оволоділи підставою і, просуваючи вперед своє підмокле тільце, вона почала величезне завдання: зчищувати чорнило із своїх крилець. Зверху і знизу, зверху і знизу бігла ніжка вздовж крильця, як камінь іде зверху і знизу коси. Потім настала перерва, коли муха, що — здавалося — стояла на кінчиках своїх пальців, пробувала розпростерти спершу одне крило, а потім друге. Вкінці це їй удалося, і вона, сідаючи, немов маціцький котик, почала чистити своє обличчя. Тепер можна було уявити собі, що маленькі передні ноги потираються одна до одної легко, радісно. Жахлива небезпека минулася; вона врятувалася; вона була знову готова до життя.

Проте якраз тоді прийшла шефові думка. Він знову заглибив перо в чорнило, спер свій товстий зап'ясток на бібулу і саме тоді, як муха випробувала свої крила — впала на неї велика, важка пляма. А що вона на те? Справді, що? Мала бідолаха виглядала цілковито залякана, приголомшена, боязка ворухнутися, не знаючи, що може статися далі. Але опісля, немов болісно, вона потяглася вперед. Передні ноги замахали, піднялися, і — повільніше тим разом — робота почалась від початку.

„Сміливе чортенятко“ — подумав шеф і відчув справжнє захоплення мушиною відвагою. Ось так треба до всього братися; це правильний дух. Ніколи не складай зброї; це лиш питання . . . Але муха знову закінчила свою томлячу роботу і шефові якраз вистачило часу, щоб знову наповнити перо

й одверто страсти на новопочищене тіло ще одну чорну краплю. А що тепер? Настала болюча хвилинка невідомості. Але ось — передні ніжки рушилися знову; шеф відчув приплив полегші. Він нахилився над мухою і ніжно сказав до неї: „Ти спритна сучко!“ І в нього справді була блискуча думка подати на неї, щоб допомогти в процесі сушення. Однаково ж щось бояже і кволе було тепер у її зусиллях, і шеф, махаючи перо у чорнильниці, вирішив, що цей раз вже буде останній.

Справді. Остання крапля впала на просянку бібулу, а забруднена муха лежала в ній і не рухалась. Задні ноги прилипли до тіла, а передніх не було й видно.

— Мерщій! — сказав шеф. — Будь обачна! — І він торкнув її своїм пером — надаремно! Нічого не сталося і ніщо не мало вже статися. Муха була мертва.

Шеф підніс трупика на кінчик ножа і кинув його в кошик на паперові відпадки, але його пройняло таке пригноблююче почуття нікчемності, що він насправді перелякався. Він піднявся з місця і натиснув дзвінок по Мейсі.

— Принесіть мені свіжої бібули, — сказав суворо, — і поспішіться з тим! — А коли старий слуга побрів геть, він почав дивуватися, що це було, про що він передтим думав. Що це було? — Це було... Він добув хустинку і почав собі нею витирати шию під ковнірцем. За ціну свого життя він не міг би собі пригадати.

З англійської мови переклала **Марта Тарнавська**

Михайло Островерха

Записки наборзі

БЕЗПОПИТНЕ МИСТЕЦТВО

Якось, чи не в 1935 р., зайшли ми з Петром Холодним до Національного Музею в термах Діоклеціана в Римі. Оглянувши різьбу, глибоко помовчавши перед Киренейською Афродитою, — цією безголовою, справді ідеальною красунею Праксителя, — ми пішли до відділу гліптики. Холодний почав розпливатись над цими наймініатюрнішими різьбами-творами в дорогих каменях. Чому я згадав гліптику й Холодного? Бо сьогодні, коли це тонке мистецтво пропадає, є — як довідуюсь — ще один дивак, що за цією віткою мистецтва пропадає! Він зветься Martin Seitz. Сказавши собі, що „від 150 років гліптика, як мистецький вислів зникла, так що нині і число тих, хто цим мистецтвом захоплюється й уміють його оцінити, дуже обмежене“, — він відновлює, відроджує це мистецтво. Критика говорить, що М. Зайц осягнув технічну досконалість старовини: у найменшому просторі він дає почуття монументальності. Зокрема, вичувається це у його камеї „Благовіщення“, яке він скомпонував справді „монументально“. Лінія його — модерна й дуже ясна та проста. Цією лінією він наближується до Олександра Архипенка. Справді, великий сміляк, отой Мартин Зайц, якщо він вертається до старої камеї. Треба його подивляти, що йде він до глибокої старовини, коли, напр., поставав славний перстень Полікрата, коли римські імператори в ознаку окремої до когось пошани дарували йому портрет вигравірований у твердому камені.

В нас нині М. Зайц має одного щирого поклонника: Петра Холодного.

* * *

До гліптики треба часів статечних, гомерівськи статечних! Кажуть, що вже від 4000 років перед Христом виробляли камеї у східній Азії. А греки

навчилися цього мистецтва в Мезопотамії. Це мистецтво знане від найдавніших часів, міноїко-мікенських. У ренесансі, часи раптового повороту — зокрема в мистецтві й літературі — до старовинного грецького світу, прокидається великий запал і до камеї. Американка Гізеля М. А. Ріхтер у своїм виданім недавно каталозі про грецькі, етрурійські і римські камеї, — які знаходяться у Метрополітальному Музеї в Нью Йорку, — наводить один цікавий фрагмент. Папа Павло II, 1464—1471, у світі П'єтро Барбо, набрав був такої великої охоти набути велику старовинну камею, — вона тепер у Відні, а зветься „камея Августа“, — що заоферував містові Тулюзі, де тоді камея находилася, вибудувати новий міст за відступлення камеї. Але й Тулюза була не менший смакун мистецької рідкості і пропозицію Папи відкинула . . .

НЕВЕСЕЛІ ТІ ВІДБЛИСКИ . . .

. . . Вовтузимось, морочимось, кидаємось, не піддаємось, мистці слова, кольору й тону, а сіра буденщина, гонитва за прожитком, клопоти, журби, душевні терпіння, — що їх спричиняють нам лихі люди — все те б'є по нас. І наша творчість носить позначки цього нашого життя. Наша творчість може, інколи, на око й весела, але вона в цій веселості . . . схлипує!

Наші крила підтяті! Ми це й самі відчуваємо і самі знаємо, але наші уста роблять зусилля дивної усмішки, і ми питаємось: хіба щось скоїлось?

І швидко, в ту ж мить хапаємось за соняшний фрагмент, що нам кидає велике життя! І тужимо.

Але ми не самотні!

Ось, для прикладу, Florent Fels написав дуже цікаву, рефлексійного характеру книжку про живе мистецтво по першій світовій війні. Це не є аналітична студія; це радше мистецькі медальйони, як їх окреслив один рецензент. Тон книжки — іронічний і бойовий. Але, проходячи серед цього оточення мистців — Modigliani, Pascin, Soutine, Chagall, Severini, Matisse, Derain, Vlaminck, Marquet, Friesz, Dufy, Rouault, Vuillard, Bonnard, Pierrot, Utrillo, — автор не без туги згадує минуле. Хоч, подекуди й деякими мистцями, до яких у своїй молодості автор був повний захоплення, він нині розчарований.

І нам, дуже скромніше, доводиться з тугою згадувати роки по першій світовій війні — роки повного мистецького захвату і щастя! Роки блиску й краси Юрія Нарбута, Олексі Новаківського, Петра Холодного стар., Івана Труша, Вас. Крижанівського, Павла Ковжуна, Роберта Лісовського. А далі — прийшла Італія! При старовиннім мистецтві, до-ренесансу й ренесансу, в які я постійно поринав усім серцем і душею, по старовинних церквах і музеях, при імпресіоністах — як Фатторі, Сіньйоріні, — при дивізіоністах — як Сегантіні, Грубіца, Превіяті, — я з ширим зацікавленням, оглядаючи, пригадувався й над модерністами — як Северіні, Тосі, Де Кіріко, Де Пізіс та інші. Амедео Модільяні, і він навівав безнадійним смутком того свого часу; я не люблю і не люблю його, але він був ширий у своїй творчості!

Були це в мистецтві часи, про які тоді хтось із паризьких письменників дуже влучно й дотепно сказав: „. . . відвага скривається в тому: знати, до якої точки можна посунутись якнайдаліше!“ А тоді бували мистці, що посувались поза ту точку і . . . нині про них нічого не чути . . .

* * *

Безперечно, нині в мистецтві — і в нашому, цьому молодому, тут на заході — панує, як кажуть, великий неспокій, метушня, нерішучість, а також, як каже один критик, „велика суета“. Хоч, правда, в роках переходу завжди буває таке мистецько-психологічне явище. Згадати б хоч Гойя чи

Фрагонарда. Проте, ніде правди діти, модернізм по першій світовій війні був рішучий, наснажений, статочний, у порівнянні з теперішнім.

* * *

Ось, цю метушню, нерівність, нерішучість, а в декого й неповагу, помітили ми серед наших модерністів на останній мистецькій виставці, що її влаштувало Об'єднання Мистців Українців в Америці, в Нью Йорку, 5.-19. травня 1957 р. Відразу кажу, що не беру тут до уваги мистців-аматорів, — які лиш у цих часах метушні можуть пропхатись на виставку, — а зупиняюсь на правдивих мистцях модерністах. Те, що вони сьогодні дають, — хай і вія Париж! — воно в нас уже було „розроблюване“, передумуване, розв'язуване. І тут згадаю лише одного мистця, сміливого й дужого серцем і поезією, гарячого висловом і тонкого стилем: Анатолія Петрицького. Його твори докладно оглядав я на виставі у Венеції у 1928 р. Тому й „Бичування“, що було виставлене на згаданій виставці в Нью Йорку, це хіба наруга над Христом і на-смішка над мистецтвом! Але — це ще не останнє слово мистця!

Усім нашим молодим мистцям, а зокрема модерністам, таки треба вдумливости, скромности, самокритицизму, треба закинути всякий „інтелектуалізм, що приглушує інтуїцію, а амбіція й герметизм не втішають ока“. Над усе — треба скромности і в глибині свого серця й душі збудити любов до кольору, до його свіжости й ніжности.

Бронкс, червень 1957.

Наша антологія

Богдан Ігор Антонич

З „Ротацій“

МІСТА Й МУЗИ

Дубове листя, терези купців, цигани,
щоденний гамір і щоночі вічні зорі.
Життя, що найтрудніше із мистецтв. Догана
за кожний зайвий день. Жде ніч — суддя суворий.

Уста солодкомовні зрадять. Може спомин
не лишиться з турбот, що нам орали чола.
Крило плаща із пліч. Крило вітрів над домом,
вузли димів, що в'яжуть небо з міста колом.

Герої, мужоложники, поети, дійсно,
чесноти квіття і на простирали плями,
дні й ночі, хлопців соромливих солодійство
і жарти шулерів і смутку темні ями.

Десь кречке катеринка, довгі світла смуги
вирують на обличчях, мов павині пера,
а людська доля в дзьобику кривім папури
колишиться шматком дешевого паперу:
кохання,

подорож,

розлука,

слава,

успіх —

за двадцять сотиків купити можна щастя.
Сплітається і розплітається дня усміх,
папуга, пісня й сонця золоте причастя.

Неждані зустрічі. Оркестри грають в парках.

Проходять сім'ї чесні й на дітей багаті.
Злий вітер, що надхненням людську розпач шарпав,
вже тихне. Карт букети і хмаринок лати.

Тінь долі крил. Крихка тростина й квіття жертви.
І в цифри ловим струм надхнення,

дивну чудність
найменших справ вдягаєм в правди стислі й вперті,
хоч непомилна лиш одна екстази мудрість.

20. травня 1936.

КІНЕЦЬ СВІТУ

Мов бура плахта, хмара круків
сідає на дахах бриластих,
і місяць звівши сині руки,
немов пророк, став місто клясти.

За всі гріхи і всі провини,
за малість, зрадність і підлоту
за злочини, що повне ними
кубло презирства і голоти.

Тоді розпутники і гарпагони
покутних псалмів заспівали
і канібали били в дзвони
й гетери, мов кобили, ржали.

Мерзенні, сороміцькі, мертві
люїзи з ліжок виходили
й сарданапалів гордих жертви
червоні язики гострили.

Мов стріл дванадцять з неба пращі
вітрів дванадцять шле додолу
й Земля розкрила зворів паші
й розбите в кусні сонця коло.

Гримить підземний лоскіт 'здаля,
вдаряє в мури буря дзвонів
і місто котиться в провалля
під лопіт крил і мегафонів.

4. січня 1936.

КОНЦЕРТ З МЕРКУРІЯ

Як віко скриню, ніч прикрила муравлисько міста,
в долинах забуття ростуть гіркі мигдали сну.
На голови міщан злітають зорі, наче листя,
у скорчах болю і багатства людський вир заснув.

Бурян дахів, співуче зілля, мідний куш — антени.
На ніч сплітаються коханці, мов гарячий хміль.
Червоні раки лямп повзуть по меблях і по стінах,
холоне тіло в сні, душа гние й сріблиться цвіль.

Руда коханка в теплім ліжку і зоря в портфелі,
старі перини, мокрі рожі і черва з книжок.
В радіостанції надхненний спікер накладає
на ночі грамофон холодний місяця кружок.

20. травня 1935.

МЕРТВІ АВТА

Мов кусні зір розбитих, сплять на цвинтарях машин завмерлі авта,
червоне квіття цвілі міряє застигли в мідь роки й хвилини
і лиш незнане соняшне ядро колишеться, як вічна правда,
що теж незнана й теж для нас невловна, наче синій дух бензини.

Буває, що мерців з металю люди, мов шакали, в сні тривожать
і крам своїх жадоб і спраг і нужд, мов на базарі, розкладають
і мертві тулуби у синяві ночей стають за грішні ложа
бездомних любощів кривляк і шлюх, що зорі зла в них чад вливають.

Як ми копаєм кості ящурів під скелями віків забутих,
колись копатимуть на цвинтарях міст наших кості металеві.
Дівчата з квіттям без наймення, пальми родять хліб, зелена рута
й нові міста із площами з блакиті, де качаються жар-леви.
Та тіні неспокійні, привиди нештишні з-під землі стають,
з-під площ, з-під трав.

Метрополю,
долонями червоних мурів упокій крилаті душі авт!

5. листопада 1935.

СУРМИ ОСТАННЬОГО ДНЯ

Стоповерхові кам'яниці сплять, немов потомлені звірята,
географи малюють зорі крейдою на неба мапі,
в рудому сяйві ліхтарів дощу краплини, мов пісок крилатий
і місяць золотим котом лежить у мене на канапі.

Ржавіють мертві риби у басейнах, вуголь і троянди чорні,
купці й роздягнені дівчата, в'язні в тюрмах і поети.
Оркестра полісменів дме мелянхолійно в труби і вальторні,
коли міщанський бог рахує зорі, душі і монети.

Живуть під містом, наче у казках, кити, дельфіни і тритони
в густій і чорній, мов смола, воді, в страшних пивницях сто,
примарні папороті, грифи і затоплені комети й дзвони.
— О, пущо з каменю, коли тебе змете новий потоп?

1. травня 1936.

Яр. Рудницький

Богдан Ігор Антонич — супутник екзистенціалізму

(У 20-річчя смерті, 1937—1957)

В липні 1937 р. помер у Львові на комплікації, зв'язані з операцією апендициту, Богдан Ігор Антонич, магістер філософії львівського університету, двократний лавреат української літератури, поет-мисленник і ерудит, критик і теоретик літератури й мистецтва.

I.

В історію української літератури міжвоєнних часів Антонич увійшов передусім як поет-лірик. Його вірші, почавши з першої збірки „Привітання життя“ (Львів 1931), це поетичний супровід для тогочасного багатогранного життя в українському й усесвітньому масштабі. Вони визначаються глибокою думкою і ідеєю, тугою за нездійсненим, роздумуванням над життям, буттям, над існуванням у минулому й сучасному, над екзистенцією людини, тварин, природи взагалі, в тому живої та мертвої, в теперішньому й минулому, а то й давньоминулому й прийдешньому. Власне, з погляду на свою ідеологію й світогляд, Антонич виразний представник українського екзистенціалізму в дусі Кіркегора й Ясперса. Існування, зв'язане з абсолютним, від якого бере початок, існування доцільне, в найрізніших формах — основний предмет Антоничевої поетичної творчості.

Коли поет пізнав, що — „кожного серце окремиє є всесвіт“ і що „на минулого й майбутнього раменах повішено мов плахту долю нашу“, що „ми — ланцюга поодинокі звена“, ми — відтинок малий із стрічки часу“ — відтоді, мов на фотографічній плівці, він старався закріпити у віршах усе, що чув і бачив, що пережив і передумав. А любив він те життя, таке різноманітне, життя, що й біль дає, і щастя, і красу, і сум, і горе“ . . .

І полилася правдива поезія, пішли, один за одним вірші, різноманітні змістом, як різноманітне було поетове довкілля (те близьке й те далеке), забарвлене його уявою, перетоплене в передумуваннях:

Дочасности красо незглибна!
Невже ж тобою не п'яніти? („Три перстені“)

Поет шукав тієї краси скрізь: у природі („Праліто“, „Замок“, „Ліс“ і ін.), у спорті („Бронзові м'язи“), у спогадах із дитячих літ на Лемківщині — вузчій своїй батьківщині („Зелена елегія“, „Три перстені“, „Елегія про співучі двері“ й ін.), у святкових настроях („Різдво“, „Коляда“), в національному захопленні („Слово до розстріляних“), у воєнних справах („Коліскова“, „Слово про чорний полк“), у здобутках техніки („Подорож літаком“), у місті („Гірка ніч“), то знову на селі („Села“), чи врешті у книжках („Над книжкою поезій“, „Вірш про вірш“ і інше).

Взагалі, щодо різноманітності змісту, щодо всебічності порушуваних справ, то ледве хто з сучасних українських поетів міг би зрівнятися з Антоничем. Та він не засклеплювався тільки в рідних справах, торкався і всесвітніх. От, напр., війна в Абесинії знаходить відгомін у його „Слові про чорний полк“ — де він по-мистецькому змальовує жорстоку програ абесинців:

Об слово дзвонить слово — кусні бронзи віщі. — Співаю, не клену
Розгромленим полкам, пощербленим рядам, потрошеним когортам! . .

Зоріє, В відвороті полк. Анабазис під небом африканським.
Ліс вбитих в небо списів коле місяць, кров руда тече із нього,
І ебеновий вождь з сережкою зорі у вусі, спів поганський
Жбурнувши в хмари, наче визов, прокляне поразки бога злого.
Немає ласки — і багнети грузнуть в тіло, мов плуги в чорнозем . . .

Або громадянська війна в Іспанії та геройська оборона Альказару:

. . . Війна злочинна, братогубна. Сонце ранене кривавить:
Незламна тисяча обранців здаює в серцях розпуку,
Б'ючись, хто зна, чи не із друзями недавніми віч-на-віч . . .
На морі полум'я мічне судно — незламний Альказар
В тюльпанах тисячі експльоцій, в квітах зрослих з динаміту,
В короні із картечів, очервонений, сповитий в жар
На наших от очах проходить прямо з дійсности до міту.
В росі вогненній миє мармурово-кам'яне обличчя,
Щоб дати ще одне свідоцтво людській тузі за величнім.

Справді, немов багатострунна арфа, що відгукувалася піснями на кож-
ночасний подув життя. А таких подувів було — як сказано — багато.

II.

Щодо форми Антоничевих віршів, то тут треба піднести передусім його стиль (спосіб вислову) і мову. Стиль його — повний гнучких і нових порів-
нянь, часом незвичайних, — визначається свіжістю й образовістю. Це можна
помітити вже хоч би у наведених вище кількох уривках його поезій. Антонич
був незвичайно вразливий на зорові явища. Тому в нього багато барв і сві-
тла. У початкових віршах він використовував дуже часто звукову подібність
і широко послуговувався слуховими враженнями. За зразок цього може пра-
вити опис осени („Вітражі і пейзажі“), цікавий з уваги на прикметну для
Антонича алітерацію й довільність ритму:

Дозрівають довгі дні, як ярі яблука,
лине листя з лип,
плине воза скрип.
В яслах яру ясний ястер ятрить яструба . . .
П'яне п'яно на п'яніні трав
Вітер заграв.
Співають дні все менші, нерівні,
піють поночі півні,
ості, осокори,
рій ос,
і ось
вже осінь
і
осінь
інь
нь

Це не пуста футуристична забавка в поезію, а дійсно продуманий
і слухово відчутий вірш, що створює в читача відповідний настрій у зв'язку
з завмиранням природи восени.

Але є в Антонича вірші скромніші, простіші щодо форми. Ось, напр.,
„Лист“:

На клаптику паперу
Рука напише слово

Коротке: прощай,
Хоч тьмяні очі знову, знову
Обіцяють солодкий одчай.
На клаптику паперу
Рука напише, тремтячи,
Що тісно двом серцям
На світі
Широкому.

Мова Антонича визначається незвичайною чистотою, він про неї дуже пильно дбав, він її раз-у-раз дуже сумлінно зглиблював і вивчав. Є в нього добрі й літературні наголоси, є багато цікавих і сміливих новотворів. Антонич мав велике мовне відчуття, він умів відчутти всі відтінки окремих слів чи зворотів і ними відповідно користуватися. Воно й не диво — Антонич був і мовознавець. Коли читати Антоничеві вірші, ніяк не можна вийти з дива, що це уродженець Лемківщини із села Новиці, горлицького повіту. Адже ж у його поезії — крім виразних тематичних натяків про цю „країну верховинну“ — нічого лемківського немає: ані типового для Лемківщини наголосу на другому складі з кінця, ані лемківських форм, чи словникових особливостей. Мова Б. І. Антонича — це всеукраїнська літературна мова, мова лемківського поета з-під Горлиць — всеукраїнське мовне надбання.

Вихований у польській школі — гімназії в Сяноці й у тодішньому польському львівському університеті, де студіював у рр. 1928—1933 слов'янську філологію і де починав віршувати в польській мові, Антонич мав неабиякі труднощі в українській мові. А проте українська стихія, що обізвалася все-сильно в ньому в часі університетських студій, впливи товаришів з університетської лавки і врешті притягнення його до праці в живому тоді „Гуртку студентів-україністів“, як референта новин світової літератури в „Живій газеті“ (що відбувалася кожної неділі по полудні в Академічному Домі при вул. Супінського) — все це спричинило великий зворот у його житті й спонукало молодого поета стати на єдино правильний шлях — шлях української літератури й української мови.

Антонич почав писати по-українськи з 1930 р. і свої початкові вірші читав на „Живій газеті“. Наскільки добре пригадую, перший його вірш — з урбаністичною тематикою починався словами „Телефони, телеграфи — нерви міста . . .“ (досі не друкований). Друкувати почав на сторінках пластового журналу-місячника „Вогні“ з березня 1931 р., потім у таких журналах, як „Дажбог“, „Студентський Шлях“, пізніше „Вістник“, „Дзвони“, „Життя і знання“, „Назустріч“, „Ми“ й ін. Перша Антоничева збірка, „Привітання життя“, натрапила на гостру критику й прогомонила безслідно. Поет взявся до пильної праці над стилем і мовою своїх поезій. Грінченків словник, правописні словники Голоскевича й Ізюмова, нормативні мовознавчі підручники Курилової і Снявського стали настільними книгами поета. Він вивчав слова, їхню форму і наголос та правила цих підручників. А при цьому зачитувався Рильським, Зеровом, Тичиною й ін. майстрами українського слова. Це все дало скоро свої наслідки.

III.

Коли в 1934 р. вийшла друга збірка його поезій, „Три перстені“, критика не впізнала давнього Антонича. Зокрема цікаві були голоси тодішніх мовознавчих авторитетів. Так, напр., проф. Сімович, що належав тоді до літературного журі, прочитав нову збірку, як сам заявив, одним духом, не відриваючись, саме завдяки гарній літературній мові й високопоетичному стилеві. Проф. Огієнко (теперішній митрополит Іларіон) присвятив у жур-

налі „Рідна мова“ (ч. 5. 1935) окрему статтю, захищаючись похвалами поетові. Він, м. ін., писав:

„Коли я довідався, що Б. Антонич лемко з походження, з горлицького повіту, — моему глибокому здивуванню не було границь: чи ж то справді лемко міг так ґрунтовно мовно переродитися на правдивого наддніпрянца? Але перед нами факт довершений: на наших очах сталася чи не найкраща казка наших днів: знайшовся нарешті поет, що не тільки зрозумів усю велич гасла: для одного народу — одна літературна мова, але й глибоко зреалізував його. Мовне чудо над Полтвою! Цю подію вважаю правдиво історичною, початком мовного переродження Західної України. Можемо нарешті спокійно говорити, що всеукраїнська літературна мова справді реально твориться, і справді творяться соборні культурні цінності. Антоничеву книжечку може легко й вільно читати кожний українець із Київщини, Харківщини й т. ін., зовсім не відчуваючи, що її автор походить із мовно далекої Лемківщини“ (стор. 225).

За збірку „Три перстені“ Антонич дістав у 1936 р. літературну нагороду „Т-ва письменників і журналістів у Львові“, а за четверту збірку „Книгу Лева“ нагороду „Українського Католицького Союзу“ в р. 1937. Поетичну спадщину поета доповнили дві збірки, що їх видано після поетової смерті в 1937 р., „Зелена Євангелія“ та „Ротації“ (Львів 1938).

В поетичному мовостилі Антонича вражає велика й оригінальна образковість — „Антонич був хрущем на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко“ — каже сам про себе поет в одному з віршів. У нього багато порівнянь, небуденних і сміливих, революційних своєю формою, подекуди одно-разових „Антоничівських“. Як „яблуновоцвітні“ порівняння й звороти залишаться на завжди Тичинівською власністю в українській поетичній мові, так і Антоничеві стилістично-мовні порівняння належатимуть довго його поетичній спадщині, напр.:

Обплетений вітрами ранок
Шугне мов циганя з води,
І на піску кричить з нестями
Обсмалений і молодий . . .

Ріка зміяста з дном співучим
Хвилясто хльостають вітри,
І день ховає місяць в кручу,
Мов у кишеню гріш старий.

Клюють ліщину співом коси,
Дзвенить, мов мідь, широкий шлях.
Іде розсміяний і босий
Хлопчина з сонцем на плечах.

Зокрема частий в Антонича образ весни: раз вона в нього „слов'янка синьоока“, то знов „молодиця“, врешті він дає такий її опис:

Росте Антонич і росте трава
І зеленіють кучеряві вільхи.
Ой, нахилися, нахилися тільки,
Почуєш найтайніші з усіх слова.
Дощем квітневим весно не тривож!
Хто стовк, мов жбан скляний, блакитне небо,
Хто сипле листя-кусні скла на тебе?
У решето ловити хочеш дощ?
З всіх найдивніша мова гайова:

В рушницю ночі вклав хтось зорі кулі,
На вільхах місяць розклюють зозулі,
Росте Антонич і росте трава.

Разом із порівняннями йдуть Антоничеві в'осіблення. В нього „на сто-
возах весна приїде“, або „дівчину явір покохав“, „співають коропи“, „про-
повідь говорить окуням береза“, „у сто млинах зима пшеницю на сніг срібля-
стосиній меле“ і ін.

Багатство Антоничевих епітетів дивує часом своєю барвистістю й соко-
витістю: „смолиста ніч і день смуглявий“, „крилата пісня“, або:

І сонце знов знаходить слово
Струнке, закохане, сп'яніле!
У небо ясне й малинове,
Мов птахи вільхи полетіли.

Не на останньому місці стоять Антоничеві мовні новотвори, головню
в ділянці лексики, напр. „доглибна знеохоти їдь“, „омелодійнена весна“,
„стрункочолі племена“, „золотоморе“, „семизорий“, „стрільчастоверхий
дуб“ тощо.

На окрему увагу заслуговує Антоничів „поетичний наголос“, тобто на-
голос зумовлений римою й ритмікою вірша. Так, напр., слово „кабала“ має
нормативний наголос на кінці. В Антонича він перекидається на другий склад
від кінця — відповідно до римування: „І знов сп'яняє, як сп'яняла, похмільна
юности кабала, — чи теж: „І знов палає, як палала, п'янлива юности кабала“.

Від ритміки залежні такі наголоси, як: Почалось так“ замість „Почалось
так“, „І чуєш, як під твоїм кроком“, замість „І чуєш, як під твоїм кроком“
тощо.

Як бачимо, Антоничева мова, а особливо його поетичний мовостиль,
дають багато цікавого матеріалу й вимагають окремої праці, щоб виявити
всі тонкості його поетичної творчості.

Крім віршів Антонич пробував свого пера в ділянці перекладів, повісти,
драми. Не були йому чужі ні літературна критика, ні історія літератури, ні ми-
стецтвознавство. Він завжди визначався бистрістю ума, цікавим і своєрідним
підходом до справи й мовчазною здержаністю, беручи участь у дискусії. Але
те, що сказав, чи написав, готов був боронити до загиби.

У своєму домашньому житті мав мало часу на товариські зв'язки. Їм
присвячував, здебільша, полудневі години, коли заходив до редакцій жур-
налів, в університет, чи до знайомих.

Творив синтетично, цебто — передумував наперед цілість і шойно тоді
брався за перо, опрацьовуючи дуже дбайливо всі подробиці. Творив, зде-
більша, в досвітніх годинах, між 3—6 год. вранці, потім лягав відпочити,
а від 10—12 год. працював, читав, учився. Вполудне звичайно виходив, а по
обіді й увечері продумував багато, чи перевіряв, вигладжував свої вірші.
Був незвичайно великим педантом в особистому житті й упертим система-
тиком у праці.

Між товаришами (мав їх дуже небагато) мав велику повагу й тішився
прихильністю за щирість та зрівноваженість.

IV.

Антонича-поета не можна вбгати в якийсь означений літературний на-
прямок. Він однаково „модерніст“ — „символіст“, „клясик“ („Зелена еле-
гія“), як „неоромантик“, чи „імпресіоніст“. Дотеперішні кліточки, в які за-
микають поетів нашої доби, завузькі для Антонича. Він щодо форми є...
Антонич, модерний індивідуаліст.

Зате Антонич-мислитель, виразний супутник одного з відламів екзистенціалізму, що веде свій початок від Кіркегора й реалізувався в остаточній формі філософічною системою Ясперса, а подекуди Марселя. Основним питанням їхнього інтелектуального зглиблення була проблема екзистенції, існування. І тут Антонич своїм поетичним словом (так само, як вони) зглиблював проблему існування, добачуючи в ньому три основні аспекти: аспект самої екзистенції (буття самого в собі), коекзистенції (існування в світі інших існувань) та субекзистенції (абстрактного існування в минулому та прийдешньому). У першому випадку Антонич зводив існування до абсолюту — Бога, чим виразно акцентував свій християнський ідеалістичний світогляд. Щодо коекзистенції, то власне цією коекзистенцією можна пояснити в нього всі „незвичні“ вислови в роді „росте Антонич і росте трава“ (що так дуже обурювали тогочасних львівських „реалістів“. Коли ж іде про субекзистенцію, то її якнемога краще ілюструють абстрактні уявлення Антонича про „Праліто“, „Дім за зорею“, „До істот з зеленої зорі“, „Кінець світу“ й ін. Субекзистенція приймає часом в Антонича характер історичної перспективи й тут такі вислови, як „Антонич був хрущем на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко“ яскраво віддають його особисте ставлення й відношення до загальноприйнятих національних традицій. У своїй системі екзистенціалізму Антонич самостійний, оригінальний, одноразовий і . . . промовчаний, як ніхто досі.

Олександр Домбровський

Вадим Щербаківський як історик

Для всебічного наświetлення наукової діяльності недавно померлого визначного науковця Вадима Щербаківського варто згадати і його досліди в ділянці ранньої історії України, особливо ж деякі важніші проблеми з Геродотовою Скитією, та зайняти становище до його праці про праукраїнську етногенезу „Формація Української Нації“ (Прага, 1941), як до цілоти, так і до окремих проблем. Згадана ділянка, що нею цікавився покійний учений, заслуговує тим більше на увагу, що оригінальні погляди В. Щербаківського більше або менше відбігають від загальної opinio дослідників.

Нав'язуючи до традиції наших попередніх дослідників української старовини, що в своїх дослідах і працях присвячували чимало місця питанням Геродотової Скитії, Щербаківський виказав велике зацікавлення згаданою тематикою та присвятив їй у своїх двох працях (Українська протоісторія, Наша Культура, Варшава, 1935-37, та Формація Української Нації) досить багато місця. Для Щербаківського, що був не лише археологом і істориком, але й етнографом, Геродотова Скитія, як скарбниця етнографічного матеріалу античної України, представляла неоціненну вартість. Тому він і каже, що добре було б, якби книжка Геродота була перекладена на українську мову і стала настільною книжкою українців, особливо українських істориків (Наша Культура, кн. 9, 1935, стор. 242). Щербаківський писав це на два роки перед появою повного перекладу Геродотової Скитії на українську мову (Опис Скитії, з грецької мови переклав і пояснив Теофіл Коструба, вступ написав Олександр Домбровський, Львів, 1937), бо переклади деяких розділів Геродотової Скитії, головню Грушевського й Франка¹⁾, існували, як відомо раніше.

¹⁾ Грушевський М., Віймки з джерел до історії України-Руси до пол. XI віку, Львів, 1895 та Франко І., Причинки до історії України-Руси, Часть перша, Львів, 1912, як відомо, раніше.

У зв'язку з дослідями над етнографічним матеріалом Геродотової Скитії й їхньою конфронтацією з археологічними знахідками на терені України Щербаківський усе підкреслював у своїх працях діаметральну різницю між двома етнічними елементами й їхніми культурами на тому ж терені — автохтонним, хліборобським населенням і номадами, наїздниками, що, як панівна верхівка завойовників, володіли над праукраїнськими хліборобами. Присвячуючи головну увагу дослідям над автохтонним населенням праісторичної й ранністоричної України, Щербаківський причинився до заaktuалізування проблеми праукраїнської етногенези в модерній українській історіографії. **І це головна заслуга Щербаківського як історика.** Йдучи по лінії етнографічного матеріалу Геродотової Скитії, де батько історії описує дики звичаї скитів, Щербаківський уважав скитів дикунами, які нічим не причинилися до культурного росту античної України. Його погляд заперечує погляди Ростовцева, який думав, що скити завели державну організацію, і в наслідок певної стабільності етнічних границь евразійського терену дійшло до кількасотлітнього рах scythica, який причинився до культурного росту античної України. Підносячи державотворчий хист іранського елементу ²⁾, Ростовцев підкреслює, що скитів і сарматів не можна вважати варварами ³⁾. Нам здається, що, як з одної сторони Ростовцев рішуче перебільшив значення скитів для процесу культурного росту українських земель у ранній історії, так Щербаківський може занадто „зварваризував“ скитів, яких верхівка все таки підпадала під культурні впливи чорноморських греків, що виказує самий Геродот.

Характеристичним явищем у дослідях В. Щербаківського над праукраїнською етногенезою є те, що він, замість звернути головну увагу на згаданих Геродотом так званих „скитів орачів“ і „скитів земледільців“, тобто праукраїнських хліборобів, яким дійсні скити-завойовники накиннули свою панівну назву, Щербаківський звернув головну увагу на Геродотове оповідання про гіпербореїв і на тій реляції опер свою концепцію про автохтонне, хліборобське населення античної України. Гіпербореологія — це проблема, якій присвячено досить місця у світовій науковій літературі ⁴⁾. Гіпербореї — це поняття чисто географічне, не етнографічне, воно означає людей, що живуть на півночі. Країну гіпербореїв льокалізовано у різних місцях відповідно до розвитку географічних понять у греків. Найдавніше льокалізовано країну гіпербореїв у Македонії, тобто зараз таки на північ від Греції. Коли ж горизонт географічного знання греків поширився, „найdaleшу північ“ пересунено в кімерійську країну, тобто в південну Україну, і там льокалізовано десь у Гомеровій добі країну гіпербореїв. У добі Геродота „пересунено“ країну гіпербореїв до прибалтійської, а то й скандинавської полоси. Геродот переповідає старе оповідання про гіперборейські жертви земних плодів на Делос (4, 32—36), яке є дуже старим, найправдоподібніше старшим у своїй первісній редакції від Гомерової епохи. Ми схильні припускати, що згадане оповідання є відгомном подій з кінців неоліту, а принайменше енеоліту, тобто палеометалевої доби. Коли поставало це оповідання, грецький світ не мав ще найменшого поняття про етнічний склад і етнічні назви праукраїнської території, тому згаданих мешканців, найправдоподібніше південної України, зв'язаних сакрально й культурно з найстаршим осередком культу Аполлона й Артеміди, Делосом, означено назвою, яку взято з мітичної географії — гіпербореями. Аналіза тексту оповідання виказує сліди кількох редакційних наверствувань, що походять з різного часу. Щербаківський самий признає, що „гіпербореї є назвою чисто географіч-

2) *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922.

3) *Queen Dynamis of Bosphorus*, *Journal of hell. stud.* 39, 1919.

4) знаменита стаття в R. E. Pauly Wissowa.

ною (Формація, сторінка 583), а все ж таки дальше каже, що „земля гіпербореїв лежала на північ від степів, зайнятих скитами, тобто в нашій Київщині, північній Херсонщині або й на Поділлю, чи в Басарабії“ (там же, стор. 59), або ідентифікує гіпербореїв з агатирсами (там же, стор. 60). Можливо, що саме у зв'язку з ідентифікуванням гіпербореїв з агатирсами, як складовою частиною автохтонного праукраїнського населення, Щербаківський приписує агатирсам вищу форму державного життя та вважає, що агатирси тому протиставилися скитам під час походу Дарія і не дозволили їм увійти на свою територію, бо в них була своя держава.⁵⁾ В. Щербаківський каже, що гіпербореїські жертви на Делос були „обжинкові вінки пшениці та різні овочі і всяка інша пашня“, а це все „нагадує наш церковний звичай на Україні християнської доби приносити до церкви на Спаса пшеничні й житні вінки й овочі, щоб освятити їх“ (там же, стор. 58). Ті подібності й спонукали Щербаківського як етнографа зетнологізувати чисто географічне поняття гіпербореїв мимо того, що античні греки могли вважати гіпербореями як хліборобів, так і кочовиків, які жили на „далекій півночі“. Правда, Щербаківський каже дальше, що „окрім загального імени гіпербореїв хліборобські племена України носили свої власні імена та вчисляє агатирсів, неврів, гелонів, алазонів, калліпідів та ще інших, але ми не знаємо певно, чи всі вона належали до автохтонного населення України. І так нпр. Геродот, згадуючи калліпідів, називає їх погреченими скитами. З одної сторони можна б вважати, що ця назва „скити“ накинена справжніми скитами-завойовниками аналогічно до назви „скити орачі“ чи „скити земледільці“, алеж, з другої сторони, Геродот каже, що алазони, калліпіди держаться скитських звичаїв, а крім того сіють і їдять збіжжя, цибулю, чісник, сочевицю і просо, тобто, вони рільники і держаться скитських звичаїв. Важко повірити, щоб автохтонне праукраїнське населення, виховане на зразках хліборобської культури з доби Трипілья, тобто з прастарою традицією вищого культурного рівня, переймало звичаї менш культурних кочових завойовників. Навпаки, тонка панівна верства кочових завойовників асимілювалася культурно до своїх підданих і згодом стопилася етнічно в праукраїнському субстраті. Щербаківський не терпів у ділянці праісторії й ранньої історії — етнографічних і етнологічних „невідомих“ і старався розв'язувати їх. Це дуже позитивне явище у дослідника, хоча буває нераз, що краще дане питання оставити в науці відкритим, аніж ставити мало обгрунтовану гіпотезу. Подаючи характеристику окремих народів і племен, Щербаківський, звичайно, не робить ніяких відхилень від етнографічних реляцій Геродота. Очевидний вийняток становлять таври. Мимо того, що Геродот представляє їх як жорстоких розбійників, які вбивали морських розбитків, Щербаківський уважав, що „тільки якась частина, що жила в приморській гористій області, займалися хліборобством“... (Формація, стор. 71).

Крім етнографічних і етнологічних проблем Геродотової Скитії Щербаківський присвятив увагу історії походу Дарія на скитів, де крім історичної частини оповідання подає також географічні описи Скитії, бо Геродот описує шлях, куди мав іти Дарій з військом. Погляд покійного ученого на представлену Геродотом історію походу Дарія дуже оригінальний і відбігає від опінії загалу дослідників. Коли загал дослідників вважає, на підставі реляцій Ктезія і Страбона, що Дарій з військом крутився по пустині гетів, тобто десь менш-більш по бесарабських степах, Щербаківський приймає майже дослівно реляцію Геродота, згідно з якою перський цар мав дійти з військом аж до Волги. Покійний учений навіть локалізував город Гельон, до якого мав дійти Дарій,

⁵⁾ Scerbakivskij V. Zur Agatyrsefrage. Eurasia Septentrionalis Antiqua, t. IX (1934), pag. 213.

на більському городищі у зінківському повіті на Полтавщині.⁶⁾ Ніхто крім Щербаківського не в'язав Гельону з даним городищем. Він самий признає, що ні Ляскоронський, ні Бобрінській, ні Макаренко не зв'язували більського городища з Гельоном.⁷⁾ Також іншому дослідникові більського городища, Городцову,⁸⁾ не прийшли на думку локалізувати Гельону на згаданому городищі. Я не раз дискутував з Щербаківським про Геродотову реляцію про похід Дарія, сидячи на лавці при Вацлавській площі у Празі в 1943 році, та доказував, що Дарій за місяць часу міг був дійти від Дунаю до Дніпра а навіть даліше, тобто до терену Полтавщини, де й знаходиться більське городище. Він відказував на європейських кабінетних учених, які, знаючи східну Європу лише з мапи, старалися розв'язувати питання, як далеко зайшов Дарій у глибину східноєвропейського континенту. Дискусія на ту тему велася між нами і кореспонденційним шляхом. В одному з листів⁹⁾ Щербаківський пише, що заграничні вчені „не мали найменшого поняття про територію України окрім географічних мап і, мабуть, ніколи не пробували пройтися ногами на більшій віддалення . . . Я колись писав про це і Міннсові“. Як видно з цих слів, Щербаківський дискутував про це і з відомим ученим, Міннсом.¹⁰⁾ Варто згадати, що й Нідерле¹¹⁾ локалізував Гельон десь біля Дніпра. Та це вже, мабуть, під впливом Щербаківського, якого він навіть цитує. (Щербаківський не раз згадував про свої зв'язки з Нідерле). Вважаючи Дарія ревним визнаєм науки Зороастра, яка мала голосити святу війну номадизмові та ширити осіле, хліборобське життя, Щербаківський бачив у згаданому перському цареві саме виконавця того ж Зороастрового постулату. Щербаківський переоцінив перемогу Дарія над скитами й закинув Геродотові, що він „старався в своїй історії в усякий спосіб принизити успіх Дарієвого походу й побільшити його неуспіх в очах читачів та піднести дійсні й вигадані гідності скитів“ (Формація, стор. 87). В дійсності Геродота можна посуджувати радше за незнання географії східної Європи, а вже менше про скитофілство, чи радше персофобію. Правда, батько історії перебільшив трохи „невдачу“ Дарія, згідно з версією тодішнього часу, але хіба не зі злого. Скити мусли потерпіти у тому поході, бо ми не чуємо більше про якісь їхні набіги на малоазійський терен після походу, але важко говорити про якусь світлу перемогу, як це думав наш учений. Геродот старався бути об'єктивним навіть у представленні греко-перських воєн, де могли відігравати велику роль національні амбіції грека, а вже тим більше при змалюванні боротьби двох, чужих грецькому світові сторін — перської й скитської, які в понятті греків були варварами.

Щербаківський мав свій власний погляд і на антропологию скитів. Вихідною точкою до антропологічного определення скитів уважав Покійний реляцію відомого природника античного світу з V століття до нашої ери, Гіппократа, який представив скитів як монголів. Щербаківський вважає, що той опис „можна вважати за об'єктивний і правдоподібний“ (Формація, ст. 91). Правда, той опис Гіппократа змилув декого з дослідників і такі вчені, як Потоцький, Нібур, Нойман і Кіперт, а з новіших Пейскер і Мінс, стояли на становищі монгольського, або турско-татарського походження скитів, але переважуюча більшість учених обстоює, на підставі лінгвістичних, етнографічних і археологічних даних, іранство скитів. Гіппократів опис скитів помилковий,

6) Scerbakivskij V. La station géographique de la ville de Gelone d' Hérodote, Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Włodzimierza Demetrykiewicza, Poznań, 1930, pag. 265—286, а також у Формації, стор. 68—69.

7) La situation géographique . . . pag. 270, нотка 7.

8) Городцовъ В. А., Изслѣдованіе Бѣльскаго городища, Труды XIV Арх. Съѣзда въ Черниговѣ, томъ III, Москва, 1911, ст. 93—161.

9) з датою 11. грудня, 1943.

10) автором праці — Scythians and Greeks, Cambridge, 1913.

11) Niederle Lubor. Rukovet' Slovanské Archologie, v Praze, 1931, pag. 22.

бо античний природник помішав монгольські племена євразійського терену, що виступали тоді під збірною назвою „скитів“, з дійсними скитами.¹²⁾ Цікаво згадати, що так званий звіриний стиль, якому стільки уваги присвятив між іншими дослідниками також і Ростовцев, Щербаківський уважає зв'язаним з релігійними уявами, властивими не номадам-скитам, а хліборобам (там же, стор. 101—102). Такий погляд про реманенти тотемізму у згаданому мистецтві, на нашу думку, більш як правдоподібний. Щербаківський має також рацію, що не приписує готам вищої культури й уважає, що вони ввійшли щойно на землях України у „сферу нашого понтійського культурного круга“ (там же, стор. 110). Це й є важніші проблеми з ранньої історії України, що ними спеціально цікавився Щербаківський та залишив на них печать своїх довголітніх дослідів і особистих поглядів. Незвичайно важним моментом у його науковій діяльності є те, що він спромігся на певну синтезу української праісторії й ранньої історії у мініатюрному форматі (Формація), яку старався опрацювати на методологічних принципах модерної історіографії, а угольним каменем тієї спроби стала ідея праукраїнської етногенези. Я вже раз забирав голос у справі „Формації“ з нагоди сімдесятиліття В. Щербаківського у Чорноморському Збірнику, XI, Женева, 1947, стор. 65—67, на правах рукопису), де виступив проти невідповідної, повної образливих слів рецензії Борковського¹³⁾ на „Формацію“ В. Щербаківського. Задуману ідею й почате діло Покійного продовжуватимуть дальші українські дослідники, які збагатять почату Щербаківським синтезу новими осягами сучасної науки, удосконалять її методологічну сторінку та видадуть гідну книгу нашої історичної Правди.

У тій книзі, яка може стати останнім словом науки, ідея праукраїнської етногенези засягне ширший круг нашого давноминулого — згідно із словами іншого нашого визначного археолога, Ярослава Пастернака, — „генетичне споріднення трипілья з мезолітом, а мезоліту з оріньяком“, на підставі чого ми матимемо „право пересунути початок нашого автохтонізму на українських землях на багато тисяч літ взад“.¹⁴⁾

Д. Гонга

Отаманщина (ОТАМАН БОЖКО)

З правдивим жалем відмічуємо на цьому місці несподівану й передчасну смерть автора цих споминів, Дмитра Гонга, правдивого патріота, незвичайно чесної людини і завзятого воїownika за волю України. Свою наймолодшу юність Д. Гонга віддав Україні із зброєю в руках і все життя мріяв про дальшу службу Україні в рядах української армії. Для батьківщини своєї він готовий був кожної хвилини своє життя віддати, бо був він вояком з крові і кости.

Народився 1. жовтня 1897 р. в Катеринославі (Дніпропетровське), де одержав початкову й середню освіту. Вояцький дух одначе скоро потягнув його до військової служби, яку він почав у 1916 р. З вибухом лютневої революції Д. Гонга став на службу своїй батьківщині, готовий захищати її перед ворогами. Українська революція застає його в службі відділу охорони залізниць у Катеринославі. З цього відділу от. Божко створив „Запорозьку Січ“, в якій Д. Гонга перебув весь час її існування, як адъютант отамана. По смерті от. Божка Д. Гонга став командиром пан-

¹²⁾ Олександр Домбровський, До антропології античної України, Гомін України з 22. листопада 1952 [№ 47(183)].

¹³⁾ Борковський Іван. З приводу появи одної книжки, „Пробоем“ ч. 4, Прага, 1942, стор. 224—236.

¹⁴⁾ Ярослав Пастернак. Вадим Щербаківський — археолог-дослідник, „Київ“, 1, 1957, стор. 32—40.

черного поїзду в ранзі сотника. В квітні 1920 р. Д. Гонта став командиром дивізіону гарматного полку другої батареї Чорних Запорозжів. В грудні 1920 р., по переході на територію польської держави, був разом з іншими інтернований польською владою. Перебувши короткий час у таборі інтернованих в Пікуличах к. Перемишля, Д. Гонта пробрався до Львова і скоро влаштувався на цивільну працю, надіючись кожної хвилини, що батьківщина знову покличе його в ряди армії. Та не довелося йому: більше захищати Україну із зброєю в руках, бо життя укладалося інакше. По звільненні з табору інтернованих Д. Гонта перебував постійно на західноукраїнських землях, переважно у Львові, де придбав собі згодом постійний фах друкарського машиніста, в якому працював у Львові, в друкарні НТШ, а з 1950 р. в друкарні „Америки“ в Філядельфії. Йому і завдячуємо гарне виконання на невибагливій машині таких наших книжок як „Слово о полку“ і збірник „Львів“ та інших, а між ними й цього журналу. Передчасна смерть захопила його на друкуванні нашої „Історії Українського Театру“, до друку якої Покійний ставився дуже уважливо і з любов'ю.

Хай земля чужинна буде йому пером.

Було ж у нас тоді і кілька письменників, учених, були геть пізніше і революційні партії, але то було в містах, а село, за московського панування, було сліпе, неписьменне і здебільша не знало про те, що робилося в міських осередках. Але й тих свідомих українців по містах можна було порахувати на пальцях. Коли ж і були в містах українські міщани, то їх було небагато, бо залізничники кидали потяги й утікали. Пробившись через Роздільну, все прямувало на Тираспіль і далі на Румунію, хоч ще невідомо було чи румуни погодяться нас перепустити.

За Роздільною большевики пустили з височезного насипу бронепотяг от. Козубського. Як там могли залишитися живими люди, а з ними й от. Козубський, які були в тому потягу, важко уявити.

Коли перші ешелони появилися перед мостом у Бендерах, румуни перелякалися й не знали, що робити. Зразу почали нас роззброювати й помалу перепускали на свій б'ік з потягами, але коли побачили, що цим потягом немає ні кінця ні краю, втратили голову, бо не мали куди приймати таку колосальну кількість ешелонів, а вони стояли один за одним на десятки кілометрів аж за Тирасполем, і на самому кінці — потяг команданта фронту, штаб Січі.

На це все насаджають большевики, а до того тут московські села. Спеціально запам'яталося село Плюске. Москалі-старовіри зачули здобич і хмарами посунули до потягів. Наші гармати працюють безупину, декілька разів кіннота кидалася в атаку, відганяла москалів пару кілометрів, але за хвилину москалі знову лізуть. Побачили ми, що справа безнадійна, оборонити потягів з майном не дасться, бо до мосту понад 20 км., а пройшло вже 3—4 години, і вони не рушилися ні на крок. От. Божко наказав палити потяги, щоб не поживилися нашим майном ці банди, і першим запалили потяг штабу Січі, бо він був останнім.

В цих останніх боях я не бачив майже нікого з тих багатьох отаманів, які були ще в Бірзулі, тільки пригадую, як перед наступом большевиків на потяги пролетів автом елегантно вбраний, в черкесці, от. Волох — звичайно він ходив в кожусі і з соломою в рудій бороді, а тут вистроївся як на парад, певно, хотів показатися в очах румунів великим начальником?

Коли почали підпалювати потяг Січі й забирати деякі речі із штабового вагону, під'їхав на коні от. Божко, зайшов до середини, сказав джурі забирати що уважав потрібним, а сам глянув навкруги, взяв з полиці булаву, засунув за пояс, сів на коня і попрямував до гармат, які стріляли по большевиках.

Сонце хилилося на захід і ми помалу прямували до мосту на Дністрі, до міста Бендер, шляхом, яким 210 років тому йшов гетьман Мазепа на вигнання. Перепустивши всі частини, останнім переходив от. Божко. Румуни наглили,

бо чути було недалеко стрілянину, зараз зірвали міст, хоч на тім боці ще залишилася частина нашої кінноти, яка переправилася в плав.

Зараз біля мосту, в Бендерах, стоїть старинна твердиня, а біля неї величезний майдан, на якому непроглядні маси людей, возів, коней змішалися в одне велике збіговище. В слідуєчих днях румуни, ограбувавши нас дощенту, заладували нас на потяги і направили на Кишинів, Чернівці й Заліщики. Пригадую, як на одній із станцій в Басарабії зібралася велика група людей і одна пані промовила до нас із сльозами в очах словами з пісні „Ревуть стогнуть“, „чом не їдете визволяти нас з тяжкої неволі“!

А ще далі від фронту почали наші отамани зводити одні з одними порухунки і вирівнювати інциденти, які були на Україні в обличчі ворога. Тут же ворога не було і можна було показувати свою відвагу. Багато було претенсій якраз до от. Божка. В одних за те, що він приєднав якусь частину до себе, в других, що не дозволив їхати з місією, бо потім, утікаючи перед большевиками, не один отаман мусів попрощатися із своїм „важко запрацьованим майном“.

Знову треба було бути приготованим на різні несподіванки. Божко хотів якнайскорше, всякими доступними способами, дістатися на свою територію, цебто до Галичини, щоб там получитися з вищим командуванням і здати звіт із пройденого в останніх часах шляху.

По великих тарапатах удалося нарешті перейти міст у Заліщиках і зв'язатися з урядом. За пару днів приїхали до Заліщик представники уряду і призначили от. Божка приймати частини, які переходили з Румунії, і направляти їх до місця призначення.

І часто виходили курйози. Переходить якась частина, питають її як називається, вона подає назву і . . . виявляється, що це бувші січовики. Під час переїзду через Басарабію їх розпарцелювали, набалакавши перед тим всяких речей про от. Божка, коли ж козак побачили отамана, зголошувалися до нього, і їх направляють до Січі, якої постій був у Заліщиках у графському маєтку над Дністром.

От. Божка разом зі мною запросив до себе письменник Осип Маковей, який у той час був там директором учительської семінарії. З приємністю згадую тих кілька тижнів, які пережив у його симпатичному домі під материнською опікою його дружини. А спеціально була вона великою заступницею моєю та поручника Ю. Нестайка перед отаманом. Ю. Нестайко був у Заліщиках командантом двірця від Галицького Уряду і мав наказ від пані Маковей з'являтися щоденно на обід і вечерю. А тому що ми з ним дуже скоро подружили, часто мали справи в телефонній централі, де були дуже симпатичні українки телефоністки. Ригор Січі забороняв січовикам мати знайомство з жіночою статтю, то ми тут зверталися з проханням до пані Маковей, а вона вже ввєднувала нам дозвіл в отамана вирватися увечері на якусь стрічу чи до театру, бо Січовий театр приїхав через Румунію разом з нами і тут розпочав свою працю на повну скалю, даючи майже щоденно вистави.

У Заліщиках довелось мені випадково, в силу обставин і наказу от. Божка, виступити на театральних підмостках в ролі аманта. А сталося це так: на бажання Маковей театр мав виставити п'єсу „Мазепа“, що ставилася на Україні до революції, і що в ній Мазепа й Орлик представлені були в жакливому світлі. За української влади п'єса була перероблена. Якось під час обіду згадали ми про цю п'єсу і Маковей просили виставити її, бо в Галичині вона не йшла. Божко обіцяв, бо вона була в нас в репертуарі і йшла досить добре. По обіді отаман наказав мені просити керівника театру поставити цю п'єсу на другий день. Маковей мали повідомити про це своїх знайомих і запросити на виставу.

На другий день вранці приходить керівник театру і повідомляє, що не може поставити „Мазепи“, бо захворів нагло актор, який грає аманта Василя

Незбієнка, нареченого Мотрі. Отаман каже, що вистава мусить відбутися і питає, хто із старшин надається на цю роль! Той не довго думаючи, відповідає, що Гонта, тоді отаман звертається до мене і каже, що на сьогодні він мене звільняє від всяких обов'язків і що увечері я маю грати цю роль. Я обомлів, просив звільнити мене від цього, але наказ і все. Виходжу з керівником просто до театру на пробу, перечитали декілька разів п'єсу, далі я взяв переписану роль, пішов до графського парку над Дністер і почав кувати. Пополудні знову проба, а ввечері вбрали мене й захарактеризували та й почалася вистава. Маю, трему якої не мав в обличчі ворога. Першу дію відгарабанив напам'ять, в другій уже спотикався, і за мене грав суфлер, а в останній — то вже не міг дочекатися стрілу Орлика, яким він вбиває мене в хвилину, коли кидаюся з шаблею на Мазепу. По виставі дістав багато компліментів, але в щирість їх я й так не вірив.

По трьох тижнях побуту в Заліщиках, виїздить Січ на Тернопіль і далі на Схід, в село Кам'янець приїздить Головний Отаман з от. Осецьким. Тут дістаємо трохи зброї і вирушаємо на Підволочиська. 1-го травня, при підтримці гармат Галицької Армії, займаємо Волочиська. Тут розбиваємо бравурним наступом 8-ий Чорноморський большевицький полк, захоплюємо прапор полку і дістаємо досить зброї. Завзята тут відбулася битва, йшли в наступ майже без набоїв, але мусіли захопити Волочиська, бо в 3—4 км за нами стояли потяги з нашим урядом і міністерствами, а трохи далі було чути стрілянину — це боролася Галицька Армія, відбиваючи наступ поляків.

У Волочиськах знаходимо стару гармату без сошника, але з замком, витягаємо її на вугляний гарбель і вже маємо панцерник. Роздобуємо також залишені большевиками набої до гармати. Ранком заїздять на станцію наші міністерства і потяг Головного Отамана. Ми якраз зібралися вирушати броневиком далі на большевиків, промощувати дорогу на Україну для нашого Уряду. Підходять до нас різні міністри, бажаючи успіху, прийшов також пізніший державний інспектор В. Кедровський, а довідавшись, що козаки не мають що курити, прислав цілий мішок тютюну. Вирушаємо, займаємо одну станцію, другу, нарешті, з боем, Чорний Острів. Тут захоплюємо большевицький ешелон з різним майном і боеприпасами, ввечері чіпляємо ешелон до панцерника і волочимо в запілля до станції Війтовці. На станції застаємо Головного Отамана, якому от. Божко здає рапорт, а той дякує за виконаний обов'язок і, між іншим, згадує, що зранку ще нічого не їв. Біжу до начальника станції. За хвилину начальник приносить пару гарних білих паляниць, а за ним сторож несе два великі глечики молока. Розкладаємо на столі в дижурній кімнаті і просимо Головного Отамана на перекуску. Коли він зайшов, починаю краяти хліб і, між іншим, питаю Головного Отамана, чи маю для нього вкряти по-панському, чи як. „Ні,“ каже, „край сину не дуже по-панському, бо дуже голоден, але вважай, щоб усім вистачило!“

По вечері Головний Отаман вирушив до Волочиськ, а ми, виставивши варту, спочиваємо на Війтівцях.

На ранок підтягнули піші частини Січі і в той день захоплюємо Фельштин. З Фельштина посилає мене от. Божко в справах до обозу у Волочиська, де заночовую, а коли рано повертаюся до Фельштина і в пару кілометрів під Фельштином, на могилі, застаю от. Божка із штабом, виявляється, що вночі большевики протинаступом вибили наші частини з Фельштина і тепер наші знову в наступі на нього. Біля могили в рові над гостинцем бачу групу озброєних напів військових людей. Питаю, що це за люди. Це штаби та міністерства організували всіх, хто здібний носити зброю, і прислали сюди до помочі. Отаман наказує взяти під свою команду цих людей і помагати першому куріневі, який наступає на село перед Фельштином, де большевики ставлять великий опір, і курінь мусить залягти. (Докінч. буде)

Проблема „галичанства“ й почуття меншевартости

Проблема т. зв. „галичанства“, яку обговорює в своїй книжці під тим же заголовком д-р М. Шлемкевич, мабуть, уперше стає в нас предметом публічного обговорення. Чи вона справді існує (або існувала) як певний психологічний комплекс української людини, це ще питання, яке авторитетно й безсумнівно вирішити може тільки наука на основі докладного й ґрунтовного дослідження української психіки та цілої низки різних явищ. Публіцистика може таку проблему тільки ставити, хоч ставлення проблеми ще далеко не вирішує її реального існування. Для цього публіцистика не диспонує ані відповідним науковим апаратом, ані не має наукового підходу і, здебільша, спирається на індивідуальні й суб'єктивні спостереження і враження. В кращому випадку публіцистика спирається на готові наукові ствердження і тільки тоді може висновувати певні висновки, відповідно до аспекту, під яким така проблема розглядається. Без опертя на об'єктивні наукові ствердження публіцистика не може робити ніяких наукових висновків.

Праця д-ра М. Шлемкевича має публіцистичний характер, але своїми методами й висновками вона виходить поза рямці публіцистики й набирає начебто наукового характеру, хоч науковою працею вона через те не стає і наявності чи існування проблеми „галичанства“ науково не доказує.

У своїх розважаннях над проблемою „галичанства“ автор користується дедуктивною методою, ставлячи наперед готову тезу, від якої переходить до певних фактів, що мають потверджувати тезу й ілюструвати її. Та справа в тому, що автор не дає типових і безсумнівних фактів, тільки задовільняється принагідними, довільними, часто відірваними й нетиповими, які так само

довільно й наскрізь суб'єктивно інтерпретує, намагаючись достосувати їх до своєї основної тенденції — показати, що **галичани, це „раціоналістична пересіч“, здатна тільки до служебної й допоміжної ролі у відношенні до т. зв. Великої України.**

Оце авторові головні і дуже далекойдучі висновки, висловлені з чималою науковою самопевністю, хоч вони сперті на дуже хитких і непевних підставах. Всі ті факти, які автор наводить для ілюстрації своєї тези, можна зовсім інакше інтерпретувати, навіть протилежно, і то нераз з більшою переконливістю, та інші витягати висновки, внаслідок чого автора теза втрачає ґрунт і стає щонайменше сумнівною.

Ми не заперечуємо факту, що між східними і західними українцями деякі психологічні різниці існують, тільки ж ті різниці, мабуть, не більші, або, скажім, не багато інші від різниць між іншими частинами українського народу, нпр. між лемками й поліщуками або „степовиками“, тобто жителями південно-східних чи східних районів України. Проте ті різниці окремого психологічного комплексу не творять, дарма, що жителі згаданих теренів живуть здавна в відмінних географічних, економічних і еventуально політичних умовах. Так само не творять — на нашу думку — окремого комплексу й галичани, яких психіка в основному та сама, що в усіх інших українців на всій українській території, і ті риси, які автор нав'язує виключно галичанам, можна знайти і в східних українців, а східноукраїнські в галичан, так що поставити між одними й другими якийсь психологічний Збруч неможливо. Деякі факти чи події, які свідчать нібито про цілковиту відмінність психіки галичан, можуть бути вислідом тільки якихсь хвилинних умовин, скажім, політичних, в яких не мусіла виявитись якраз типова

галичанська ментальність, чи якась бодай особлива риса галичанської психіки, лише звичайний збіг обставин, якісь незалежні зовнішні сили могли спричинити таку або таку поведінку чи реакцію галичан та іншу реакцію східних українців.

Але навіть якби й прийняти, що деякі психічні риси переважають у галичан, а деякі в східних українців, то все таки ті риси не є виключною власністю одних або других; більшою або меншою мірою вони спільні всім українцям, незалежно від їх територіального розміщення, отже як галичанам, так і східноукраїнцям.

А втім, що таке „східноукраїнці“? Чи це самі тільки наддніпрянці, що живуть над Дніпром, на центральних землях України, скажім, „нащадки давніх полян, чи всі ті, що живуть на схід від Збруча і належали колись до російської імперії, тобто центральні й окраїнні — північні, південносхідні, „далекосхідні“... То яким саме притаманні ті риси, які автор приписує загально східним українцям, для відрізнення їх від галичан — центральним, чи всім разом, отже поліщукам, волинякам, степовикам, причорноморським жителям, кубанцям, донцям і т. п.? Адже психіка поліщуків напевно не менше різниться від психіки степових українців, як галичан від „далекосхідних“ жителів України, або південних, причорноморських. Так само різняться, певно, одні від одних жителі лісових околиць і жителі степових, жителі гірських від жителів рівнинних теренів. Або правобережні і лівобережні, що свого часу жили в відмінних політично-економічно-соціальних умовах, які, звичайно, мають певне значення в розвитку психіки. Значить, східно-українці в широкому розумінні не творять якоїсь суцільної психіки, тільки виявляють велику психічну різnorodність, мозаїку, в яку хоч-не-хоч включаються і західні українці чи галичани. І коли нікому не спаде на думку дошукуватися окремих психологічних комплексів між поліщуками й степовиками, то так само немає достатньої підстави шукати такого комплексу в га-

личан з одного боку і східних українців з другого, бо в дійсності психологічна суцільність східноукраїнців не існує. А коли так, то й не може існувати галичанство, як психологічний комплекс. Тому шукання окремого типу галицького українця й окремого типу східного видається нам безпідставним, дарма, що в галичан є деякі окремі риси, які кидаться в очі більше, як інші. Але це вимагає докладного досліду й наукової аналізи, бо принагідними фактами цього доказати не можна. Що насправді доказує авторів приклад із творчістю Мухина й Павлосєва? Це правда, що Мухинова творчість динамічна й емоціональна, а Павлосєва статична й споглядальна, але ж узагальнювати ці риси обидвох мистців від їх територіального походження й ілюструвати ними тезу про психологічні комплекси немає достатньої підстави, бо ці риси в обидвох мистців можна і треба трактувати як чисто індивідуальні — можливі так само як у галичан, так і в Східній Україні — незалежні від будь-яких територіальних, географічних, політичних чи інших умовин. Якби таких прикладів було більше по обидвох боках — може вони є, але автор їх не показує — отже якби автор показав, що більша скількість східних мистців виявляє динамізм, а галицьких статизм, то такий аргумент мігби мати певну переконливу силу, але один відірваний чи принагідний випадок, якому можна протиставити низку протилежних, ще нічого не доказує. А коли взяти до помочі літературу, один із найкращих показників народної психіки, то ті риси, які автор засадничо приписує галичанам — реалізм, раціоналізм, утилітаризм — виявилися головню в літературі Східної України: М. Вовчок, М. Гоголь, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний і б. ін., аж до першої світової війни.

Шевченко й Франко, це вийнятки, які потверджують правило. Якби Шевченко мав бути типовим представником психіки східного українства, то таких Шевченків мусіло б там бути більше, а тимчасом він один.

Так само й Франко — якби він був т. ск. психічною еманцією галичанства — а так його автор і старається представити — то в Галичині не повинно б бути іншого типу українця як Франко, або Стефаник, хоч ми знаємо, що дійсність показує що інше.

Січ, гайдамаччина та хмельниччина — це вияв всеукраїнської, а не виключно східноукраїнської душі. В тих рухах було галицьких українців небагато менше від половини, дарма що ті рухи постали в Східній Україні.

Сагайдачний, галичанин, був, безсумніву, практична людина і не любив у поході тягатися з жіноцтвом, але це зовсім не доказ його галичанської психіки. Богдан Хмельницький підняв повстання проти Польщі з причин „емоціональних“ і „стихійних“, але в своїй політиці був не менше раціоналіст і реаліст, як і Сагайдачний. Та й Мазепа, такий уважливий, чи пак стихійний до жінок, виявився не менше практичний, холоднорозумовий і реальний, коли 22 роки держався Москви, поки нестихійно й реалістично виступив проти неї. Але „практичний“ Сагайдачний воював турків і москалів з меншим запалом, як Хмельницький поляків.

Отаманщина, це безсумніву вияв пориву, стихійности, вольовости й скрайного індивідуалізму, але ж це не виключні риси східноукраїнців, вони притаманні й галичанам, тільки ж, може, виявились вони в інших формах. Раціоналізм так само прикметний політикам Центральної Ради як і галицьким політикам часів визвольних змагань. Що в них небагато було здорового політичного розуму (раціо), це інша справа.

А проте, що кермувало східноукраїнською шляхтою, як не раціоналізм, посунений до крайніх меж опортунізму. І скільки стихійности й емоціональности виявили східноукраїнські маси впродовж двох-трьох довгих століть московської неволі? Стільки саме, як не більше, що й галичани під австро-польським пануванням.

Прикладів і фактів, які заперечують авторову тезу про особливий психологічний комплекс галичан і твердження про їх меншевартість, можна наводити без кінця. В дійсності всі ті нібито типові риси галичан і східноукраїнців, не такі вже типові, щоб безсумнівно характеризувати обидва авторові психологічні типи української людини. Якби справді східноукраїнцям прикметна була якась особлива визначність, тобто талановитість і вищі здібності, а галичанам „пересіч“, то в Сх. Україні повинно б повнитися бодай з десяток Шевченків, при чому Франко не міг би повнитись у Галичині, бо пересіч не може видати великої людини. Проте Шевченко **один на кількакадесять мільйонів**, і один Франко на кілька мільйонів. І це показує, що „визначність“ східних українців і західних однакова.

Цим ми зовсім не хочемо прибільшувати вартість і важність галичан та применшувати визначність східних українців, тільки хочемо підкреслити, що територіяльний поділ українців на більше і меншевартих не тільки не має ніякої підстави, але й позбавлений сенсу.

Погляд д-ра Шлемкевича на Франкову творчість, яка має доказувати типову галицьку важкість вислову проти східної легкості теж не витримує критики. Авторові здається, що Франкові твори „нагадують важкі гори накиданих одні на одні кам'яних тесів“ і що це „праця долотом у твердому матеріалі“, але нам здається, що це дуже суб'єктивне враження автора, не тільки не обов'язкове для інших, але й непереконливе і нічим не доказане. Воно могло постати в автора під впливом настрою поеми „Каменярі“, що якоюсь мірою таке враження може викликувати, але можливо теж, що автор так і мусів відчувати Франка з уваги на свою тезу, яку треба було чимсь ілюструвати. В нас бодай Франкова творчість такого враження не викликає тому ми схильні твердити, що Франко такий же стихійний та емоціональний поет як і Шевченко. А коли він не такий легкий у вислові як Шев-

ченко, то це зовсім **не характеризує його психіки**, бо легкість і свобідність вислову, це справа не психіки, тільки таланту, вроджених здібностей, дарування, які цілковито незалежні від тих чинників, які мають силу формувати психіку людини в якомусь часі і на якомусь просторі.

Проте, якби ми навіть і прийняли авторову думку, що слово Франка, це „боротьба з матеріалом і раціональні вдари каменярьського молота в тверду землю“, то це ще нічого не говорить про галицьку психіку, тобто про галичанський психологічний комплекс чи хочби про окремі риси психіки галичанина. Не говорить тому, що це не типове явище. Якби воно мало бути типовим, то так само типовим для галичанської психіки мусіло б бути і слово самого автора, д-ра Шлемкевича, галичанина з крові і кости — таке легке, свобідне і буйне, що, вживаючи його ж таки висловів, нагадує „буйну рослинність полтавського чорнозему“, або краще, рослинність колишніх степових просторів. Є в тій авторовій легкості й свобідності вислову така ж безпосередність переходу, або, як каже автор, „близина від серця до вислову“, яка характеризує і багатьох східноукраїнських промовців та й самого Шевченка. Зате нема прикметного галичанам, як думає автор, того посереднього етапу, що думка переходить із серця через мозок до вислову. Тому, може, в авторовому слові нерідко бракує логіки чи логічної пов'язаності.

З цього виходить, що важкість вислову, прикметна, за автором, Франкові та його думаний реалізм і раціоналізм не є виявом збірної психіки галичан, тільки індивідуальним явищем. Коли б творчість Франка була типовою для психіки галичан, то так само типовою мусіла б бути і психіка самого автора, а це протилежні риси. Але психіка галичан така сама різногранна, як і психіка східноукраїнців. Важкість і карбованість творчості галичанина В. Стефаніка має проти себе чи побіч себе легкість і емоціональність творчості М. Черемшини, найближчого територіально сусіда.

Іншими словами, ті риси, які автор бачить тільки в галичан, і ті, що в самих східноукраїнців, це, в суті речі, загальні риси українського народу, незалежно від територіального розміщення чи походження.

Коли авторові здається, що східноукраїнців характеризує т. зв. „визначність“, тобто більша талановитість і більші здібності чи, скажимо, вищі духові якості, а галичанам прикметна тільки „пересіч“ і мірнота, то автор, видко, не врахував ще деяких важних чинників, які мають певне значення. Автор каже, що в часі визвольних змагань йому доводилось стрічати в Сх. Україні багато знаменитих промовців з-поміж народу, яких мова була стихійна й емоціональна. Це явище автор уважає за дуже типове для Східної України, бо в Галичині він його не помічав, бодай не у такій мірі чи кількості.

Що в цьому мусить бути багато правди, ми не сумніваємось, але що це ніяка особливість, це зрозуміле. **Що можливе серед кількадесяти мільйонів**, то не завжди можливе серед кількох мільйонів. Що в Сх. Україні більше талантів і здібних людей як у Галичині, це зовсім природне, бо там п'ять чи шість разів більше людей. Там більше поетів, письменників, мистців, науковців, а в Галичині менше. То більша територія з більшою кількістю населення, а це менша, де взагалі всього менше. Але якби так застосувати пропорцію, то не знати, чи авторове твердження мало б підстави для існування, враховуючи й те, що між визначними східноукраїнцями є деякий відсоток „посхіднячених“ галичан, а східноукраїнці серед галичан зберегли своє східноукраїнське обличчя.

Словом, для таких тверджень, які автор ставить з легкої руки, треба наукових даних, дослідів, бо публіцистичних вражень і довільної інтерпретації відірваних фактів замало.

Хтось може сказати, що автор не писав наукової праці, тільки „публіцистичний есей“, і не можна від нього вимагати наукової точности, бо в ненауковій праці можна висловлю-

вати і власні враження та спостереження.

Це правда, і ми далекі від того, щоб вимагати наукової точності від публіцистичного есею, але ж також правда, що публіцистична праця не може висувати наукових тверджень, а коли це хоче робити, то й мусить спиратися на наукових даних, не тільки на власних помічаннях і враженнях. Власні помічання можуть бути влучні або невлучні і можуть давати підставу тільки до припущень, а д-р Шлемкевич побудовує на основі власних помічень і вражень наукові твердження. А тому, що він має марку науковця й мислителя, читач прийме його твердження за аксіомні і високоавторитетні, в наслідок чого може поширитися своєрідне „сепаратистичне“ баламутство.

Для нас Галичина творить психологічно таку саму органічну частину України, як кожна інша частина українських земель — Полісся, причорноморські терени, Донеччина тощо, дарма, що Галичина була довший час фізично відділена від цілого організму України. Психологічно вона ніколи не була так відділена, щоб можна було говорити про окремий психологічний комплекс галичан, а вслід за тим вирішувати і їх вартість та роль. Хтось може собі сказати, що поліщуки, які живуть у лісах і болотах, це меншеартний елемент для України, який може виконувати тільки службну роль. А хтось інший те саме може сказати і з таким же успіхом, нпр. про „степовиків“ чи „гірняків“, чи не була б це свого роду расова дискримінація? А чи не буде своєрідною дискримінацією і авторова деградація галичан до службної ролі і „заборона“ галичанам мріяти про т. зв. „провідну“ роль в Україні з рації їх нібито „пересічі“ й меншеартности? Нам здається, що якими б галичани не відзначалися психічними рисами чи вродженими здібностями, вони мають однакові з усіми права й обов'язки супроти України. Підкреслювання „визначности“ одних і „пересічности“ других, визначування одним „панівної“, а другим „службної“ ролі заперечує

поняття соборности, ставить одних у залежність від других. Воно витворює почуття меншеартности з одного боку і „старшобратства“ з другого, на яке й так уже поважно хворіє деяка скількість східноукраїнців, які вважають себе за пуп і сіль української землі, а галичан за щось, про що не варто й говорити. В цьому їх наче підтримує і д-р Шлемкевич, даючи їм право почуватися кращими, геніяльнішими і героїчнішими, а галичан спихає до службної ролі, якою вони повинні ще й гордитися. „**Ми галичани**, пише він, на ст. 70, **це не плем'я геніїв і героїв, але плем'я організованої пересічі**“ (підкр. авторове). **І в цьому наша сила. Наша роль службна і наше завдання помагати при раціональному оформленні ідей і починів багатой і обильной ними Східної України, Києва**“ (підкр. наше — Б. Р.). Виходило б, що в Києві родяться самі генії й герої. І хто з них потребуватиме галичанської помочі при раціональному формуванні ідей і починів? Чи не схочуть східноукраїнці бути цілковито самовистачальними, на що мають зрештою всі дані і без галичанського реалізму й раціональності. І чи не знехтують вони цілковито галичанську „пересіч“, здатну тільки до чисто службної ролі підрядних людей?

Але з другого боку, хто з шануючих себе галичан схоче почуватися „унтерменшом“, другорядним громадянином і меншеартним членом української нації, хто схоче обмежитись до якоїсь службової ролі й чекати на запотребування „старшого брата“? Говорити тут про рівнорядну співпрацю не доводиться, бо така співпраця (не поміч) можлива тільки серед повновартних і рівнорядних громадян, а де визначність і пересіч, там співпраці нема, тільки службова залежність пересічних від визначних. Коли ж говорити про **співпрацю** галичан із східноукраїнцями, то вона можлива тільки на базі рівнорядности й рівновартности. Але тут поділ на східних і західних цілковито зникає. Одні українці будуть ставити таку ідею й ідеологію для всієї України, а інші іншу, без уваги на тери-

торіяльну приналежність одних і других. Чию ідею й ідеологію сприйме нарід, той і буде мати провідну роллю. Можуть це бути галичани, подоляни, волиняни і хто хоче, але вони мусять бути справжні українці, які бажать добра всьому народові і всій країні, а не більшій чи меншій частині. Коли нпр. група людей галицького пох. поставить кращу ідею й ідеологію, яка здобуде собі визнання народу, а бодай більшості його, то вони й матимуть провідну роллю. Але вони не виступатимуть, як галичани, тільки як українці, бо такими вони і є, хоч походять із західних областей. Галичанами почуваються, може, ще деякі із старшого покоління, до яких, мабуть, належить і д-р Шлемкевич, але молодше покоління, яке виростало після першої світової війни, а зокрема покоління 20—30-тих рр. має, на щастя, зовсім іншу ментальність. Вони зовсім не відчувають якоїсь меншевартості і психічної окремішності від інших українців, тому й не обмежуються до якоїсь допоміжної службової ролі. Вони відчувають силу і право діяти незалежно й самостійно для всього народу, бо почуваються повновартими й рівнорядними українцями. І відчувають на собі обов'язок українців. Який обов'язок? Той, що його вложив на кожного українця Шевченко — „вставайте, кайдани порвіте“, і той, що Франко — „кожний думай, що на тобі мільйонів стан стоїть...“ Такий стан мільйонів почував на собі Франко і його заповіт прийняло молоде галицьке покоління, що вчилося в нього. Франко не почувався меншеwartним, якому призначена тільки службена роля, він думав за сорок чи скільки там мільйонів і працював для них. Так само думало і повоєнне галицьке покоління, яке виховувалось на його ідеях. На його, на Шевченкових, на Лесі Українки та інших великих постатей українського відродження, а разом з тим і на великих традиціях українського минулого, які промовляли не виключно до східноукраїнців, а до всіх, що почувалися українцями.

Ті ідеї спрещизував та оформив в

ідеологію Донцов, тому молоде покоління, особливо ж по невдачних визвольних змаганнях, пішло за ним, бо він показував шлях до духового й фізичного визволення України. Давніше покоління волило Драгоманова, що сам любив і навчав любити Москву, а молодше волило Донцова, що вчив не любити, а ненавидіти Москву і закликав словами Шевченка та інших великих патріотів вирватись із її неволі.

Автор називає це нищенням авторитетів, але яким авторитетом міг бути Драгоманов або й Грушевський для нового покоління, яке бачило, куди завели Україну ті авторитети. Які особливі й спасенні ідеї залишив для майбутніх Драгоманов або Грушевський? Дали вони щось подібне Шевченкові та Франкові? Грушевський був визначний учений, історик і громадський та науковий діяч, але не був ні політичним провідником ні ідеологом, хоч і був президентом держави. В мирний час він певно був би ідеальним президентом, гідним репрезентантом держави й нації, але воєнний час вимагав іншого політичного провідника, а зокрема визвольні змагання, коли було треба великої рішучості і ясної цілі, якої в нього не було. Як учений історик Грушевський не перестав бути авторитетом, як для страшних так і для молодших, але як політик він авторитетом не був, бо взагалі не був політиком. Тому нарікання автора про нищення авторитетів молодим поколінням узагалі безпредметове. От нпр. сам автор та багато інших нищать авторитет Донцова і ніхто на них за це не гнівається й не нарікає, бо для одних авторитетом є один, а для інших другий. Але тих справжніх великих і всенаціональних авторитетів, якими були, є й будуть такі постаті як Шевченко, Франко, Леся Українка та інші подібні, молоде покоління не тільки не нищило, але ще більше їх підносило й гльорифікувало. І ніхто інший тільки саме повоєнна галицька молодь винесла С. Петлюру на п'єдестал всенаціонального авторитету серед галицького громадянства, де Петлюра не мав

відповідного ґрунту для пошани. Але та молодь не дивилася на нього галичанськими очима, тільки бачила в ньому борця за українську незалежність. Вона дивилася на ідею, який служив Петлюра і яку він здійснював, тракуючи його політичне потягнення в справі Галичини як факт другорядний у розв'язці загальної української незалежницької проблеми.

В такому дусі виховували те покоління ціла низка чинників — подій, фактів і людей, серед яких велику роль у вихованні відіграли ті, що зміряли Україну здовж і впоперек своїми власними ногами, ті, що пережили Україну глибоко в своїй душі, і ті, для яких Галичина була не якимсь окремим тілом, тільки невід'ємною частиною живого національного організму, не менше органічного як кожна інша частина української землі. Львів був для того покоління повоєнної молоді тільки осередком галицької області, але очі всіх були звернені на Київ, що був і назавжди залишився для неї серцем України, яке одначе захопив ворог. Увільнити його, щоб воно билось вільно і тільки та виключно для українського організму, було найгарячішим бажанням і ціллім життям того і дальших поколінь галицької молоді. Львів стояв, очевидно, на дальшому пляні і звільнення його з-під польської окупації мислилось тільки як дальший етап по звільненні Києва. „Через Київ до Львова“, а не навпаки, було кличем того покоління, а це не що інше як доказ, що та молодь думала всеукраїнськими категоріями, не провінційними чи загумінковими. Вона почувала відповідальність за отой франківський „стан мільонів“, за який звітуватиме перед нацією, історією й Богом, вона брала на себе зобов'язання, яке мусіла б на її місці взяти кожна інша молодь, незалежно від територіяльного походження, бо походження тут було ні причому, і вона думала, очевидна річ, не про якусь провідну роль в Україні, тільки про соборну, незалежну самостійну Україну, для якої мусить працювати, воювати за неї і змага-

тись як із ворогами так і з тією частиною власного громадянства, яке чималою мірою думало ще загумінковими категоріями галицьких патріотів, або підросійських автономників, федералістів та всякого рода малоросів. Тому те покоління, якого психіки авторів цілковито не пощастило збагнути, не відчувало якоїсь меншевартості, пересічності та служебності, тільки почувало свою органічність з усією нацією, рівновартість і повновартість та відповідальність за долю всієї нації. Тому й ставило ідеологію й програму для всієї нації, для всієї України. Що в її політичній діяльності були помилки, недоліки й промахи, це правда, але хіба була колинебудь у нас або в інших, навіть державних, народів політична партія, група або рух без промахів, без помилок? Не було й не буде, але коли говорити про промахи, то варто мати на увазі і промахи та помилки попередників, до яких належить і сам автор, що разом з ними робив ті промахи.

Але чому автор вважає діяльність повоєнного покоління, особливо ж того, що діяло в 20—30 рр., злочинною і руйнівною, чому всю пристрасть ненависти скеровує на те покоління, що й досі не здало позицій і не впало на коліна перед тими, що „долю української еміграції взяли в свої руки“, як висловився був при одній нагоді один із східноукраїнських політичних діячів на еміграції.

Мабуть тому, що це не відповідає його теорії про „галичанську пересіч“ і „служебну роль“. До дієї теорії автор підтягає факти й інтерпретує їх радше поетично, як науково і чисто суб'єктивно — із становища супротивника того руху, який репрезентує досьгодні оте покоління 20—30 рр. Звідси, мабуть, і походить авторова негативна характеристика того покоління, яке нібито сягнуло по владу чи провід і захотіло накинуги Україні свою ідею, згл. ідеологію. Чому „накинуги“, а не „запропонувати“ і чому „свою“, коли вона в суті речі східноукраїнська, бо формував її східноукраїнець Донцов?

Ні, це не так. Знайшовши в націоналізмі вираз свіх національних прагнень, поглядів і почувань, які коріняться глибоко в душі народу, повенне покоління зовсім не сягало по якусь владу чи провід і не мріяло про якусь там „розгоновість українського степу“, ані про „великі подвиги й велику жертву“, а широ прагнуло визволення України і мріяло про перемогу національного над інтернаціональним чи клясовим, героїчного над рабським і взагалі про переродження чи відродження української національної психіки. І не було в того покоління нічогосінько з того, що йому нав'язує автор, який, мабуть, не зрозумів його зовсім і через те схарактеризував його дуже суб'єктивно, якщо не сказати фантастично.

Та це ще можна зрозуміти, коли мати на увазі авторів сьгоднішні політичні переконання, цілком відмінні від давніших і від переконань того покоління, яке він критикує, але ніяк не можна погодитись з тим, що автор не доглянув величезних негативів в інших політичних рухів чи напрямків, як нпр., соціалістичних. Коли осуджувати націоналізм, як „нову руїну“ в історії України, то чому не сказати хоч трохи правди про соціалізм, який був справжною руїною в історії українського народу. Націоналізм нічого не зруйнував і не знищив, не знищив навіть того, що задумував і мріяв знищити, а соціалізм зруйнував українську державність сорок років тому. Не соціалізм як ідея, а соціалізм, як ідеологія, чужа й ворожа українському народові. І коли на світогляді нового покоління заважили, як думає автор, чужі впливи, зразки і форми, то соціалізм узагалі чужий українському народові, він в усій своїй суті і формі накинений українському народові Москвою, чи перенесений живцем з Москви, як витвір московського духа. І яку руїницьку ролю виконала в Україні ця чужа ідеологія в довоєнному і воєнному періоді, особливо в часі наших визвольних змагань, знає кожний, хто хоч трохи цікавиться цими справами.

Часто чуємо думки, що причиною невдачі наших визвольних змагань була національна несвідомість народних мас. Немає сумніву, що в цьому є чимало правди, але хто відвертав увагу мас від національних справ і привертав на клясові й інтернаціональні як не соціалісти! І в чїй руках був політичний провід, як не в соціалістичних! І кому був ближчим московський робітник, ніж український „буржуй“ як не соціалістичним інтернаціоналістам!

Цієї руїни автор не бачить, а коли й бачить, то про неї не говорить, хоч говорити дуже є про що, багато більше як про „руїну“ галицького молодого покоління. Ця тенденційність поважно знецінює працю д-ра Шлемкевича, який більше як хто інший міг би бути, якби хотів, справедливий і об'єктивний.

А проблему психологічного двоподілу українського народу і поділу на більше і меншевартних навряд чи варто висувати, і то сьгодні, і то на еміграції, і навряд чи варто підкреслювати й роздмухувати певні психологічні різниці між двома відломами єдиного українського народу, навіть, якби вони були більші, ніж у дійсності є. Напевно краще було б їх затирати, загладжувати, щоб бодай молоде покоління почувалося більше органічно єдиним, як **почувається** старше. Можливо, що це і є авторове бажання, але для здійснення його він шукає дивних шляхів. Замість шукати правильної розв'язки, замість змагати до вирівнювання евентуальних різниць, автор — свідомо чи несвідомо — заганяє проблему в сліпий кут. Він радить, щоб почин до ревізії й „очищення“ дали галичани (розуміється — націоналісти), бо вони на його думку, „були тими, що вперто трималися форм руїни і, накидаючи їх усім, поглиблювали їх“. А що сказати про тих, що ще сьгодні вперто тримаються московського соціалізму — чому б вони не могли дати почину?

Але що значить ця авторова порада чи побажання? На нашу думку, вона означає, коли галичани мають дати почин, що вони мають пере-

стати бути українцями і мають стати „галичанами“, тобто провінціями, пересічно, меншевартним елементом в національному організмі. Вони мають зректися рівноправності і рівновартості з усіми українцями і визнати себе за громадян другої кляси, які не сміють думати про якусь іншу роллю в Україні як тільки служебну. Вони мають визнати якісь свої „привини“, яких не виконали, впасти на коліна і просити прощення за те, що посміли думати про весь і за весь український нарід. Вони не сміють мати ніяких ідей, бо монополі на ідеї автор видає тільки східноукраїнцям. Вони не сміють мати ніяких ідеологій, що охоплювали б всю Україну, бо їх роля тільки служебна й допоміжна. Словом, вони повинні капітулювати і стати справжніми „галичанами“.

Щоправда, автор думає, що „моральним обов'язком всього українства у вільному світі піддати свої ідеології й організаційні форми радикальній ревізії-провірці, одначе ми непевні чи автор має на думці справді все українство в світі, тобто всі організації й ідеології, чи тільки ті, які він найбільше критикує, отже націоналістичні, бо це, на його думку, форми й ідеології галичанські, а галичани повинні дати почин до ревізії й очищення. Нам здається все таки, що ревізії інших ідей і форм, які нпр., визнає більша чи менша скількість східноукраїнців, до яких включилися в служебній ролі і галичани, автор не передбачає, тільки всю свою увагу скеровує на покоління 20—30 рр., яке й досі репрезентує ті нові ідеї й форми, до яких автор має аверсію.

Коли автор справді щиро прагне того „очищення“ й „ревізії“, в що ми навіть не сумніваємось, то він зовсім не врахував тут психологічного моменту, або інакше казавши, взяв фальшивий психологічний підхід; він звертається за почином до тих, яких обвинувачує в руйнітві. Ще не було такого випадку в публічному життї, щоб таке таврування якоїсь

групи, чи партії дало бажані висліди, а не таку саму реакцію. Ані в нас, ані в інших народів. А коли б таке десь і трапилось, то дана група чи середовище справді показали б свою безвартісність, чого в нашому випадку очікувати було б зовсім даремно, бо кожна група чи партія безвартісною вважає саме супротивну, а не себе, отже авторові заходи зовсім розминаються з ціллю.

А друге — заохотити когось, хто має амбіцію зробити щось самостійно, до службової ролі, теж безнадійно. Переконати галичан, бодай молодших, що вони „галичани“, не українці — зовсім даремна справа, бо нема таких галичан. І взагалі нема якихсь „галичан“, є тільки українці західних земель так само важні, здібні, героїчні як усі інші українці, де вони не жили б, звідки не походили б. В них такі самі амбіції, мрії і прагнення, такі самі права й обов'язки, такі самі шанси й можливості як у всіх українців, що походять з Києва, Харкова, Полтави, Одеси, Ростова, Пинська, Рівного і т. п. Нема кращих ані гірших — усі однакові, коли брати територіяльне походження. А ідеї й організації, які ставлять якібудь українці, виправдаються, або ні, в змаганню, в життї. Які знайдуть більше прихильників серед народу, ті й виграють і матимуть провідну роллю, незалежно від того, хто їх організатори, звідки, з яких земель походять. Монополію на Україну не має ніхто — ні східні ні західні українці. А коли між ними і є деякі психологічні різниці, то це цілковито не міняє справи, бо психологічної суцільності і стандартности немає в жадного народу. Але з певних різниць немає ні підстави, ні потреби творити психологічного комплексу і ставити одних у позицію „старшого брата“, а других у „молодшого“. Це противиться засаді соборности з одного боку, а демократичности — з другого. Що це за демократія, яка ділить нарід територіяльно на більше і меншевартних!

Письменник, що перемагає екзистенціалізм

(Замість рецензії на „Щоденник“ Вітольда Гомбровіча)*

Вітольд Гомбровіч, який є сьогодні одним із наймаркантіших і незвичайно оригінальних польських письменників на еміграції, заблуснув на польському літературному овиді, саме перед другою світовою війною дуже оригінальною книжкою під ще оригінальнішою назвою „Фердидурке“, щоб не звернути на себе уваги. Правда, тоді звернули на себе увагу два молоді і вельми надійні письменники: Гомбровіч і Уніловські. Та Уніловські ненадійно помер, ще до другої світової війни, залишивши по собі книгу „Двадцять років життя“, яка ще й тепер має почитність і передруковується в Польщі. Покинув майже в той самий час Польщу і Гомбровіч, який виїхав „у світ“, до Аргентини, де й, з уваги на другу світову війну, залишився досьогодні. Після війни Гомбровіч дав про себе знати двома новими творами: „Трансатлантик“ і „Шлюб“. За роки побуту на чужині письменник Гомбровіч „виріс“ — у дослівному й переносному значенні. Гомбровіч, це не звичайний письменник-наратор, чи письменник-описувач, а живий допитливий ум, який хоче знайти і бачити повний і неспотворений образ сьогоднішньої людини. Він хоче (як самий заявляє) „видобути людину з усіх зумовлених дійсностей і злучити її безпосередньо із всесвітом — хай собі радить, як може“. Перш за все в таке становище безпосередньої зустрічі із всесвітом поставив Гомбровіч себе самого. Його щоденник — це звірення письменника про свій ріст-боротьбу, це щирі виявлення його становища до проблем нашого ближчого земного і дальшого вселенського світу.

Гомбровіч має в собі щось із бунтаря. Він будує своє становище у сьогоднішньому світі і зумовлює своє відношення до проблем сьогоднішнього світу на бунті проти всього старого і заскорузлого, удаваного й забріханого. Нова література, почавши від 19. сторіччя — це література думки; багато нових романів і повістей, включно з останнім твором

цьогорічного лавреата Нобелівської премії Камюса „Упадок“ — це радше трактати — майже наукові розправи, які шукають окреслень для відношення людини до життя й смерти, до реальних вимог і моральних прав, які шукають визначення сьогоднішньої людини. І тут Гомбровіч іде нога в ногу з найновішою світовою літературою. Його „Щоденник“ має в założенні ще більшу думку, яка межує з зарозумілістю; Гомбровіч хоче переконати, що саме він знаходить найправдивіший образ сучасної людини і тому з такою відвагою, ба, з притаманним йому сарказмом і ущипливою дошкульністю окреслень повалює ту будову, що була вображенням не лише літературних величин, а й життєвих та моральних. Гомбровіч виходить від себе. На триста тридцяти сторінках свого щоденника, який охоплює три роки — від 1953 до 1956 — він звірюється перед читачем із своїх досягнень і сумнівів у боротьбі, щоб:

„бути конкретно людиною. Бути індивідом. Не змагати до переміни світу, як цілості, — жити в цьому світі, переробляючи його лише настільки, наскільки це є в обсягу моєї владі. Здійснюватись відповідно до моїх потреб — індивідуальних потреб.“

Вже це визначення звертає до модного ще сьогодні екзистенціалізму, який у філософії поставив всю вагу на індивіальну екзистенцію в протизвагу абстрактній системі, в протизвагу Абсолютові. Гомбровіч бунтується проти Абсолюту і тут вихідна точка його шукань. Він вважає, що причина малости людини — це її релігія, система тримати людину в посередній сфері існування, коли вона залишається дитиною, що її веде крізь життя за ручку її батько — Бог. На зміну цій системі, характеристичній для середньовіччя, він бачить дозрілий вік людини, а саму дозрілість вважає в теперішній час психоаналізи відповідником „вічного спасення“, значить, ціллю самою в собі. Звідси теж визначення відношення письменника до тих напрямів людського мислення, які домінують сьогодні.

Гомбровіч, хоч з походження землевласник, не без симпатій до марксизму.

Witold Grombrowicz. Dziennik (1953-1956). Paryż, Instytut literacki. 1957, 337 ст.

Але він вимагає щирости від нової людини і тому зразу перехоплює марксизм на їх рафінованій, прикритій діалектикою брехні. Бо їхня діалектика діє лише поза теренами, де перемиг марксизм. Там, де він панує, нема місця для критики і діалектичного думання, там панує незмінна догма, яка є запереченням росту людини.

Таке ж відношення Гомбровіча і до екзистенціалізму. Він думає, що екзистенціалізму не можна перескочити, його треба перемогти. Це — на його думку, ніяка інтелектуальна проблема, і екзистенціалізму не треба перемагати дискусіями, треба просто ввійти в дійсність і вибрати інше життя.

В католицизмі знаходить Гомбровіч властивий і йому глибокий песимізм у відношенні до людини. Він пише: „З католицизмом, глибоким, трагічним не важко сьогодні порозумітися в літературі, бо має він у собі той емоціональний зміст, який зростає і в нас, коли приглядаємось світовому розгاردішеві“. Та ще більше шанує Гомбровіч у католицизмі його відвагу сприймати нове.

Ясне становище Гомбровіча і до комуністичного режиму в Польщі. Письменник в загальному критично дивиться на всю польську літературу і вважає, що її малість спричинена католицизмом, який виробився історично в Польщі, коли всі тягарі понад силу перекидається на Бога. Теперішній письменник у Польщі — це сполука вчителя й учня, якого ведуть за руку і якому кажуть вести за руку других — гротескова, жомічна і відражуюча фігура. Що більше, Гомбровіч підіймає бунт проти всіх декоративних вартостей і в цьому напрямі розвалює віками ставлену святиню поезії, як фікційну і фальшиву будову.

Та весь цей бунт Гомбровіча, хоч і має трохи позерства, виходить з глибини душі письменника. Він справді шукає простоти й щирости у відношенні до людей і світу, він шукає простоти в формі вислову. Доказом цього важливі слова письменника про відношення до Бога. Він каже: „Бог абстракційний — це для мене „грека“. Бог вирозумований Аристотеля, св. Томи, Декарта, чи Канта — не до стравлення для нас — внуків Кіркегарда. Стосунки нашого покоління в абстракцією попусувались зовсім, чи радше

схаміли, бо виявляємо перед нею просто хлопське недовір'я; ціла та діалектика метафізична видається мені з висоти його двадцятого сторіччя так, як для простодушних селян в минулому Кант був ввичайним обманцем (по-польськи „канцяж“ — пригадаймо Шевченкове „І ми не ми, і я не я — ОТ). Скільки треба мук, щоб дійти до того самого, але на вищому поверсі розвитку. Саме життя у своїй потворності пхає мене у сферу метафізики. Вітер, дерева, шум, дім — все це перестало бути дійсним, коли я самий не є вже дійсністю, лише чимсь, що влітає поступенно поза рами дійсности. То не я самий, але те, що зі мною діється, домагається Бога, та потреба не є в мені, але в моїй ситуації.“

І Гомбровіч, при всім своїм бунтарстві знаходить Бога. Знаходить його в образі, що його створила Сімона Вейль (Simone Weil). Він самий покликуюється на першу книжку цієї французької письменниці-філософа, цієї великої душі, в якій навіть поет Еліот вбачає святу. Образ Бога, що його створила Сімона Вейль в книзі „Вага і Ласка“ захоплює Гомбровіча. Його взагалі захоплює сама Вейль, велика душа і знаменний ум, якої навіть смерть на 33му році життя в 1943 р. в санаторії в Англії з недоїдання, як вияв солідарности з голодуючим населенням Франції, — має познати неземської чистоти. І Гомбровіч свідомий цього. Він уважає її героїчною появою з іншої планети, коли самий є лише „дрібномішанським прохожим, який забрив на Гімалаяї і доторкає справ вічности, як хлопчина, іграючи“.

Та тут Гомбровіч непослідовний. Він знайшов сильну індивідуальність, але не має сили сприйняти її. Він самий виявляє, що письменник — не філософ. „Ми не на те, щоб розуміти дійсність, ми маємо висловлювати дійсність, ми — мистецтво, це факт, а не коментар, дочеплений до факту.“

І тут головне значення „Щоденника“ Гомбровіча. Ми можемо оспорювати його думки, можемо приловити його, як він дозволяє собі приміювати деякі думки без того, щоб трактувати їх, як вислід упорядкованого світоглядного думання, головню у відношенні до християнства, та нам цікаво слідкувати за розвитком

думки, за перебігом бою, що його зводить новочасна людина, щоб віднайти своє місце в світі. Гомбровіч — бунтар, в тих бунтарів, які вмють підважити фальшиві догми, які не бажають ніякої правди, щоб вона не заважала їм дійти до правди. І тому він, хоч захоплений Сімоною Вейль, хоч подивляє її образ Бога, не сприймає його. А чейже через другу книжку цієї надзвичайної дівчини „Очікуючи Бога“ він дійшов би до її третього, найбільше завершеного твору „Закорінення“, в якому знайшов би зразки упорядкованої соціальної і політичної думки. І в тій останній книзі знайшов би він теж повчальні рядки про призначення письменника, який у наш час є режисером людського сумління. Ця роля вимагає великої відповідальності.

Книжку Гомбровіча не лише варто, але й треба читати. Він добрий стиліст, який орудує найпростішим словом, але найбільше вимовним. В книжці його чути віддих живої людини і тим вона міцна. Її треба прочитати перш за все тим, які мають відношення до інтелектуального життя в нашому світі, головно працівникам нашої літератури, яка — хоч, правда, живе еміграційною групою на самому Заході, але живе лише еміграційною групою — далека від проблем, які рухають тепер світовою літературою. А без знання тих проблем — активного знання, а не сліпого обоження, чи апіорного заперечення — не буде дано нам зрівнятися із Заходом.

Остат Тарнавський

3 виставок

Музей Модерного Мистецтва в Нью Йорку влаштував нещодавно виставку німецького мистецтва 20-го в., особливо того, що його переслідував Гітлер як „звиродніде мистецтво“. Виставка дуже цікава, вона, навіть при фрагментарності свого показу, переконує, що справжнім висловом європейського мистецтва є не тільки мистецтво французьке. В противагу французькому естетизму та вибагливості, сказати б, гурманській палеті, німецькі малярі висунали експресіоністичний драматизм самовиявлення, для вислову якого вони не вагалися перед найбільшими деформаціями форми й кольору. Все це було і є зовсім у їхній національній мистецькій традиції, цієї самої експресії й деформації, розуміється, у межах своєї доби, прагнули колись і такі висловники німецької психіки, як Грюневальд чи Дюрер. Цей експресіонізм здається нам притаманнішою рисою німецького духа, ніж конструктивізм. Експресії Кандінського (хоч правда, він був російського походження) куди цікавіші за його ж конструктивістичні малюнки. Корінт і Кокоска, Шмідт-Ротлюф, Кірхнер і Нольде, Франц Марк і Маке, Кете Кельвіц у графіці (до речі, представлена дуже нечисленними і не найкращими речами) — все це типові виразники більш чи менш контро-

льованої німецької душевної експресії, динамічної і часом брутальної (Корінт, Шмідт-Ротлюф), а водночас оповитої якоюсь не то релігійною, не то пантеїстичною містикою. Молодозагинулий у I-ій світовій війні Фр. Марк був, здається, тим мостом, що єднав німецький експресіонізм з французькими „фовістами“ („дикими“) — Матісом, Дереном, Вляменком. Німецька скульптура на цій виставці досить нечисленна, показує мало суто модерних творів, Барлах творить стиль і школу сам для себе, вони впливають і з готики, і з німецького народного мистецтва.

*

Відкрита від половини жовтня в гал. Перлс у Нью Йорку виставка поліхромий Архипенка засвідчує зайвий раз його незвичайну працювитість. Ця виставка показує майже виключно речі створені цього, 1957 року, лише кілька скульптур сягає в роки попередні, „найстарша“ — з 1954 р. Завдання, яке мистець поставив перед собою, було дати передусім кольорову різьбу, згідно із зазначеною ним самим у каталозі тезою: „Форма без кольору не може бути збагнута. Від універсальних законів гармонії, ритму й рівноваги спливає естетична єдність форми й кольору, які б складні не

були компоненти. Ще від 1912 р. я досліджував взаємовідношення форми й кольору, бо я вірю, що найбільше образотворче мистецтво лежить у досягненні їх єдності. Взори барви, що покриває форму і форма, що покриває колір, є обоє для мене джерелом надхнення і засобом вислову у царині краси й метафізики.“

Відповідно до цього, Архипенко дав ряд розкольорованих різьб, що самі виконані в таких різних матеріалах, як дерево, бронза, алюміній, теракота, плястик, перлова маса тощо. Поліхромована скульптура не є, зрештою, новиною, її знали і Єгипет, і архаїчна Греція, але пізніші мистецькі епохи довели її до абсурду, особливо доба барокко, а сьогодні вона майже виключно атрибут масових і шаблонних релігійних статуй. Але Архипенко зовсім не намагається наслідувати будьякі реальні кольори, навпаки, він шукає в цій ділянці тих сапих первісних елементів, що й у скульптурі. Отак, наприклад, „Торсо в просторі“, що зображує, фрагментарно, лежачу жіночу постать в її найкупіших аеродинамізованих рисах, поліхромоване кольором акварини, кольором нереальним, — але власне тому постать ця викликає алюзії з чимсь морським, з мітологічними народинами Венери. Може найцікавіші різьби це ті, що в них мистець повертається наче до первісних форм неоліту („Дві жінки“, „Золоте і чорне“, „Літання“, „Лежача горизонтальна фігура“ тощо) і де майстерно поєднано безпосередність первісної форми з новим духом нашої механічної доби. Композиції чисто абстрактні, як скульпто-малярство „овальна фігура“, дають могутні конструкції геометричних форм з відповідно пристосованим кольором. В цих скульпто-малярських творах мистець, мабуть свідомо, повертається до творчих проблем своїх молодих років, як „Медрано“ 1912 р., — речей, що були революцією в скульптурі тієї доби. Нині мистець наче перевіряє колишні свої позиції і методи, збагачуючи їх досвідом мистецтва надреалістичного, не згадуючи про нову техніку опрацювання матеріалу.

Розглядаючи всю різноманітність мистецької інвенції Архипенка, приходять на думку не одне питання: чи, і наскільки скульптор повинен і може ставати водно-

час і малярем? Чи метода поліхромії не доводить до певного орнаменталізму й декоративності, серед яких часом може губитися головне завдання кожного скульптора: творити передусім форми? Викопані з землі антична бронза чи мармури промовляють до нас самою своєю суттю — формою, незалежно від забарвлення даного матеріалу. Все це проблеми (і сумніви), що насуваються глядачеві, який спиниться з увагою перед творами нашого мистця, творами цікавими і пориваючими, що, як мало які, собі, власне, викликувати різні проблеми.

*

Виставка нашого молодого мистця Любослава Гуцалюка в галерії Боїсевен у Нью Йорку переконує в тому, що наш мистець у Парижі таки чогось навчився. Він саме повернувся звідти, після однорічного побуту, з пакетом прихильних рецензій від французьких критиків за свої паризькі виступи. Виставка, складена з трьох десятків нових малюнків, викликає приємне враження, ми маємо перед собою безперечно культурного мистця, що знає і вміє оперувати своїм матеріалом. Його малярство належить до того покубічного періоду, де реальні речі вже зовсім розкладені на свої елементарні форми, не так спонтанно, як інтелектуально, з намаганням створити завжди якнайрізноманітніший уклад форм на площині логані. Кольори Гуцалюка здебільшого притишені і накладені вони деколи надто декоративно, що викликає мимоволі враження якогось декоративного „pattern“ — драперій чи тапетів. Найкращі речі це ті, де мистець переборює ту декоративність експресивністю малярської фактури, ось як у „Венеції“, малюнку, що був весною цього року виставлений на 5-ій виставці ОМУ в Нью Йорку. Тут сіраво-синя атмосфера поєднана з чорною графічною конструкцією обрисів, дає не тільки композиційне, але й ліричне враження, і малюнок, сам собою майже абстрактний, „пахне“ Венецією. Цього ми б не сказали про його малюнок собору Богоматері в Парижі, де фронтон собору вийшов надто одноманітний, плоский, без багатства його гогичних контурів і, найважлише, без типової для Парижа млистої атмосфери. Проте всі речі Гуцалюка скомпо-

новані бездоганно, не можна не відмітити і певної схильності до лінейного трактування форм, — риса типово українська, спадщина великої візантійської доби в нашій мистецтві.

Мистець непотрібно обмежується тільки до краєвиду, міських мотивів і мертвої природи. Теми фігуральні набагато збагатили б його композиції.

Гуцалюк уміло й талановито продов-

жує той напрямок нашого модерного малярства, що його представниками спочатку і в середині 30-их рр. були В. Баяс, О. Ліщинський, Р. Сельський та інші „анумівці“, але зрозуміло, що Гуцалюк збагачений теж і чвертьстолітнім досвідом світового мистецтва. Теж і виставка його, як нам здається, більше обіцяє ніж це насправді показує.

Огляди і рецензії

П. Ковалів

ФАЛЬШУВАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Советське мовознавство, що спирається на т. зв. „марксистському історизмі“, втворює нову теорію про походження й формування східно-слов'янських мов. Ця нова теорія збудована на вченні советських істориків про утворення „древньоруської народности“ з єдиною „древньоруською мовою“, що ніби існувала з VII до XIV—XV століть. Окремі східно-слов'янські мови — російська, українська і білоруська утворились, мовляв, тільки в XIV—XV ст. В тезах про 300-річчя „воз'єднання України з Росією“ (1654—1954), схвалених ЦК Компартії Советського Союзу (Держполітвидав УРСР, 1954, стр. 5) читаємо таке: „Російський, український і білоруський народи походять від єдиного кореня — древньоруської народности, яка створила древньоруську державу — Київську Русь“.

Ця настанова лягла в основу побудовання університетських курсів історії східнослов'янських мов, зокрема історії української мови. Зразком такого курсу, де історія української мови, починається тільки з XIV ст., є „Історична граматика української мови“ Ф. Медведєва, видана харківським державним університетом в 1955 році.

Вже самий вступ книжки починається вигаданим твердженням, яке служить штампом до кожної наукової праці, твердженням, що „творці наукового комунізму Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін уперше створили єдиноправильне вчення про мову“, як „категорію історичну, всупереч

твердженню буржуазних учених про те, нібито мова є категорія споконвічна“ (с. 3). Це твердження потрібне авторові на те, щоб вмотивувати українську мову як „історичну категорію“, яка почала своє існування тільки з XIV ст., бо з цього часу, мовляв, почав своє існування й український народ. Решта історії перед XIV ст. викреслюється з курсу історії української мови.

Автор починає історію української мови тільки з грамот XIV ст., з часу „формування української народности“. Він так і пише: „Вивчення граматичної будови української мови періоду формування української народности (XIV—XV) можливе лише на основі дослідження писаних пам'яток“ (с. 31), тобто з XIV—XV ст., бо пам'ятки попередньої доби дають, мовляв, іншу картину. Автор пише далі: „Писані пам'ятки XI—XIII ст., свідчать про безперечну мовну спільність населення різних земель древньої Русі“. І далі: „Населення Києва, Новгород, Галича, Володимира, Смоленська, Полоцька та інших областей Русі говорило єдиною мовою древньоруської народности, хоча в цей час уже були помітні й деякі місцеві мовні особливості“. А ще далі: „Проте немає ніяких підстав уважати ці мовні особливості — місцеві діалекти — за самостійні мови, а, значить, нема ніяких підстав уважати можливим існування в XI—XIII ст. російської, української та білоруської мов“ (с. 41).

Абсолютна неправда! Пам'ятки ранньої

доби не можуть бути свідченням про те, що населення Києва, Галича чи Новгороду говорило однією мовою. Це цілком фантазія автора! Можна говорити про деяку єдність літературної мови того часу, як вона відбилась у пам'ятках, але зовсім неможливо говорити про єдність живої мови. Такої єдності не було, про що свідчать численні мовні факти цього періоду, факти, відбиті в таких ранніх пам'ятках, як Збірники Святослава 1073 і 1076 рр., Галицька євангелія 1144 р., Твори Володимира Мономаха, Слово о полку Ігореві та інш.

Виходячи із згаданих засад, Медведєв подає невірне висвітлення мовних фактів. В розділі фонетики він пише: „Наше завдання полягає в тому, щоб на основі писаних пам'яток, зокрема українських грамот XIV—XV століть, висвітлити історичний розвиток фонетики української мови“ (с. 77). Вся історична фонетика чи історичний розвиток фонетики української мови подається лише на основі одних грамот XIV—XV ст. Спинившись перед фактом змішування **ѣ** з **и** ще в пам'ятках XI ст., напр., в Збірниках Святослава: **в вири** (зам. **в вѣрѣ**), **исцили** (зам. **исцѣли**) та ін., тобто в пам'ятках, які Медведєв боїться назвати українськими, називаючи їх „древньоруськими“, він примушений був знайти викрут, мовляв, „ці приклади ще не дають підстав категорично стверджувати, що процес переходу **ѣ** в **и** відбувся до початку оформлення мови української народності“ (с. 89).

Ще Ягіч ствердив, що змішування **ѣ** з **и** в ранніх пам'ятках свідчить про народну вимову **ѣ** як **и** (**и**).¹⁾ Так само й П. Житецький писав, що поява **и** зам. **ѣ** в пам'ятках XII ст. пояснюється впливом народної вимови.²⁾ Саме цю особливість сучасний польський учений Т. Лер-Сплавінський³⁾ назвав найстаршою рисою, яка відповідає групі племен правобережжя Дніпра і прилеглих земель південно-західної Русі і розцінює її як тенденцію до звуженої вимови **ѣ**, вимови, що

1) Критические заметки по истории русского языка. Сб. Отд. русск. языка и словесн. АН. XLVI, ч. 4, 1889 р.

2) Нарис літер. історії української мови в XVII ст., Львів, 1941, стр. 67.

3) *Początki języka ukraińskiego w zarysie*, Warszawa, 1956, стр. 22.

відбилась в деяких пам'ятках XI—XII ст. і передається знаком **и** зам. **ѣ**, „co każe przypuszczać, że wtedy ta cecha głosowa ukraińska — jedna z najbardziej charakterystycznych — była ustalona“. Ці факти й твердження учених для Медведєва не мають значення. Він фактично більше визнає твердження А. Соболевського (Лекції, 1903, стр. 38), який змішування **ѣ** з **и** в київських пам'ятках вважав „описками“, що впливало з його теорії про „нове **ѣ**“, якою він, Соболевський, підпирив теорію російського історика Погодіна про неукраїнськість населення Київської Русі. Медведєв ладен іти радше за Соболевським, визнаючи тільки факти з XIV ст., бо тоді тільки, мовляв, починає оформлятися українська мова. Автор навіть полемізує з А. Кримським, який, мовляв, „з націоналістичних позицій твердив, що українці жили на Київщині з доісторичних часів“ (с. 107). „Звичайно, — пише Медведєв, — цих поглядів ми поділити не можемо“. Він не згоджується з Кримським тому, що йому треба, щоб на території України жила „древньоруська народність“, з якої пізніше нібито розвинувся український народ.

Автор цитує далі Шахматова з його статті „К вопросу об образовании русских наречий и народностей“ (ЖМНП, 1899, кн. 4, стр. 339): „Ми не маємо підстави вважати, щоб нинішні українці прийшли тільки за історичних часів“. Ще далі: „Правий берег Дніпра, — каже Шахматов — споконвічна оселя українців“ (там же, 227). Нарешті: „Ми не маємо підстави не визнати київської людности українською“ (там же, 346).

Після цих цитат Медведєв пише далі, що „лише радянські вчені, оброєні марксистсько-ленінською теорією, науково розв'язали питання про походження українського народу та його мови“ (с. 108). Отже, всі ці науково обгрунтовані твердження російського академіка А. Шахматова, на думку Медведєва, нічого не варті, бо не згідні з його настановою починати історію українського народу та його мови тільки з XIV ст.

Так само й щодо змішування **ы** з **и** в пам'ятках. Ствердивши цей факт ще в пам'ятках XI ст., а також підкресливши, що „це одна з найхарактерніших особливостей української мови“ (с. 92), Медведєв зараз же поспішає оговоритися, що

таке ж саме явище властиве й російській мові, власне, північно-російським гово-рам. А далі намагається підкреслити, що тільки з XIV ст., в українських грамотах, це явище більш поширене. Виразно вид-но, що автор свідомо натягає більше фактів тільки для XIV ст., а попередні факти, мовляв, не типові для української мови, бо їх знає й російська мова. Взагалі складається враження, що факти до XIV ст. стоять на перешкоді авторові, і він усіма силами намагається їх обми-нути.

Кожний розділ історичної фонетики починається у Медведева з XIV ст. До того часу (XIV ст.) українська мова в його понятті не має своєї історії. Таке найпомітніше в історії української мови явище, як зміна **о**, **е** в **і** (**кнѣ** з **конь**, **ніс** з **несль**) в цьому університетському курсі також починається з XIV ст. Автор пише: „Основний закон українського вокалізму — перехід **о** та **е** невідпадних (треба: „основник“, П. К.) в **і** перед глухими **ъ**, **ь** в слабій позиції проявляється з найдавніших часів. Про це виразно свідчать українські грамоти XIV—XV ст.“ (с. 99). виходить, найдавніші часи в історії української мови — це XIV—XV ст.

Ствердивши факт наявності сполучень **ры**, **лы** в пам'ятках XIII ст., напр.: **яблыко** (Жит. Сав. Освящ. XIII ст.); автор все ж боїться відійти від XIV—XV ст., твердячи, що „в розмовній мові української народності XIV—XV століть була вже відома специфічна риса української мови **ри**, **ли**. Отже, не в XIII ст., а тільки в XIV ст., щоб не переступити межі до дренворуської народності“.

Так само і в морфології. Історію форм род. одн. іменників на **-а** (від **о**-основ) і **-у** (від **у**-основ) звичайно, автор починає з XIV ст., без жадного пояснення навіть кілька прикладів на **-у** та кілька прикладів на паралельні форми з **-у** (**ю**) і **-а** (**я**). Зовсім не показаний процес розвитку форм **о**- та **у**-основ за даними давніх пам'яток. Немає тут ніякої історії. Тимчасом як уже в найдавніших пам'ятках позначений процес змішування форм цих двох основ. Напр., у Збірнику Свято-слава 1073 р.: **оть льну** (зам. давн. **оть льна**); в Остр. еванг.: **градоу**, **волоу**. Не вказав автор на те, що свідчення інших слов'янських мов (напр., в ст. польськ.: **ludu**, **rodu**, **boru**, **zboru**; в ст. чеськ.:

dvoru, **rodu**, **plodu**) вказують на дуже велику давність змішування основ, і починати історію цього явища тільки з XIV століття — дуже несолідно.

Автор пише далі, що „вплив **у**-основ на **о**-основи в дав. одн. засвідчується першими пам'ятками“ (с. 130), і назвав тільки грамоту Мстислава 1130 р., але зараз же перейшов до українських грамот XIV—XV ст., тоді як давніші пам'ятки рясніють формами від **у**-основ, напр., в Остр. ев. XI ст.: **авраамови**, в Арх. ев. 1092 р.: **моужеви**, **Петрови**. Причём, це явище з найдавніших часів відоме майже всім слов'янським мовам. Російська мова цих форм тепер не знає, але українська мова здавна їх зберігає, охопивши ними живі й неживі поняття.

Всі відмінкові форми множини автор ілюструє тільки українськими грамотами XIV—XV ст. Напр.: „Закінчення **-ами**, **-ями** в іменника чол., серед. і жіноч. роду (на приголосну) зустрічаються вже в українських грамотах XIV—XV ст.“ (с. 135). А як же раніше? Взагалі історію відмінювання іменників чол. роду подано надто спрощено, ненауково. Складається враження, що автор подає не історію відмінкових форм іменників, а лише опис їх (і то дуже примітивно) в українських грамотах XIV—XV ст. А коли взяти до уваги, що всю цю працю проробив докладно і цілком науково в своїй дисертації В. Дем'янчук („Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в.“ У Києві, 1928), то фактично автор „Історичної граматики“ подав кілька готових прикладів, які аж ніяк не можуть служити ілюстрацією цілої історії відмінкових форм української мови.

В розділі про дієслово, зокрема про дієприкметники тепер. часу на **-чий** автор пише явну неправду: „Буржуазні націоналісти відкидали активні дієприкметники тепер. часу на **-чий** як нібито не властиві українській мові. Насправді ж вони широко вживаються з найдавніших часів, напр., в українських грамотах XIV—XV ст.“ (с. 187). Це непорозуміння, чи необізнаність з українською мовою! Справді таки в українській мові ці дієприкметники, за деякими винятками, не вживаються. Не можна твердити, що вони „широко вживаються“, та ще й з „найдавніших часів“. Причём, цими „найдавнішими часами“ в понятті Медведева

є XIV ст. З другого боку, часте вживання дієприкметників на **-чий** в граматах XIV—XV ст. треба розцінювати як книжне явище, а не явище народної мови. Замість того, щоб указати на це явище, як книжне, відмежувавши його від фактів живої мови, яка давно втратила каатегорію дієприкметників на **-чий**, автор дозволив собі твердити про „широке вживання“ цих дієприкметників в українській мові.⁴)

Про історичну частину прислівників автор спромігся сказати тільки таке: „В українських граматах XIV—XV ст. найчастіше вживаються прислівники такого типу: слободно, волно, твердо, криво, добровульно, в'ечно, непорушно, в'єрно“ (с. 193). Решту матеріялу подано за принципом звичайних шкільних нормативних граматик. Ніякої історії їх не подано. Не подано зразків давніх прислівників.

Можна зробити загальний висновок, що книжка Медведєва, як університетський підручник, абсолютно не відповідає своєму призначенню: поперше, тому, що в поданні матеріялу немає ніяких наукових основ, виклад матеріялу примітивно-спрощений; подруге, тому, що саму історію української мови сфальшовано, штучно відірвано від першоджерел історії.

Про все це яскраво свідчить сама будова книжки. Перші чотири розділи вступ, походження письма та літературної мови в східних слов'ян, зауваження до історії формування східнослов'янських народів та їх мов, спорідненість слов'янських мов і місце української мови серед них) — разом 76 сторінок (з загальної кількості 210 ст., тобто більше

⁴) Див. докладніше в нашій праці: „Participial adjectives in Slavic languages“ (Slavistica, ч. 29).

Юрій Клен: Твори. Том II. Попіл імперій. За редакцією Є. Маланюка. Фундація імені Юрія Клена, Торонто, 1957. Ст. 349.

В повенні еміграційно-таборові роки широко дискутувалася в нас проблема т. зв. великої літератури. Мовляв, ми — в таких чи інших обставинах — знайшлися врешті в Європі, давайте ж, письмен-

як третя частина курсу) становить переважно тенденційно-пропагандний матеріял, що великою мірою складається з цитат, взятих з Маркса, Енгельса і творців нової теорії про „древньоруську народність і мову“. Інші розділи з граматичним матеріялом методологічно побудовані в світлі настанов перших розділів.

Такий методологічно викривлений підхід до питання історії української мови знецінює наукову вартість книжки, а для університетського курсу робить книжку шкідливою. В книжці Медведєва немає історичної правди; в ній знехтовано все дотеперішнє наукове надбання з питань історії української мови. Про це все красномовно свідчить поданий в кінці книжки список літератури, що її автор рекомендує студентам. В список входить насамперед „загальнометодологічна“ література з творів Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, література, що ніякого відношення до історії української мови не має. А далі йде література „до окремих розділів курсу“ з праць авторів переважно російської мови (Богородицький, Борковський, Виноградов, Кузнецов, Ларин, Никифоров, Обнорський, Соболевський, Черних, Шахматов, Якубинський та інш.). Праці авторів української мови, зокрема мовно-історичні праці — Бузука, Грунського, Житецького, Ковалева, Кримського, Тимченка та ін. не ввійшли в список рекомендованої літератури.

Всі ці факти зайвий раз стверджують відсутність об'єктивності в побудованні курсу історії української мови, а самий курс цей дають підставу вважати науково сумнівним і непридатним для університетського вжитку.

Поправте друкарську помилку у статті цього ж автора п. з. „До десятиліття „Славістики“ в 4. числі „Киева“, ст. 163, рядок 23 згори, де має бути С. (Степана) Смаль-Стоцького, а не Р. (Романа)

ники, тих вічних і глибоких проблем, що зробили західно-європейську літературу великою... Досить уже тем, а передусім форм провінційних, що замкнули нашій літературі доступ у широкий світ, треба почати творити інакше... В цій дискусії сказано немало гарних і корисних для розвитку нашої літератури слів, але всі вони ледве чи посунули той розвиток хоч

один крок уперед. Справа була в тому, що відповідальні письменники, тобто такі, що вних кожне слово має значення і є висловом їх життєвої й естетичної постави, і без дискусій прегарно знали в чому суть проблеми, як теж мали і свідомість того, що велика література не твориться „на замовлення“. Вона бо — синтеза багатьох компонентів — життєвого досвіду, засвоєної культури, артистичного почуття, філософічного перемислення, врешті таланту, все речей та кого порядку, що для їх осягнення самого хотіння ще замало. Ці відповідальні письменники знали теж дуже добре, що твори великої літератури не конче вистрілюють, наче ракети, відразу, а навпаки — минають нераз і роки, поки якийсь твір доб'ється свого визнання.

Немає сумніву в тому, що Кленів „Попіл імперій“ створений у пляні тих великих творів, що їх у повоєнні роки домагався і наш читач, і критика. Можливо, що Клен узявся до свого твору без якоїсь особливої премедитації задоволити і одних, і других, проте факт, що в ті повоєнні роки, коли людина починала тількищо усистематизовувати пережиті, існував певний трансцендентний моральний тиск на письменницьку творчість, що казав братися до ширших полотен і в них повніше висловити те пережите і передумане. З цього погляду Клен знайшовся у винятковій добі, пізнавши, так сказати з автопсії, всю до тонкості вирафіновану жорстокість московської, а згодом німецької нацистської імперій. Це вже був матеріал на не один, а на багато творів, матеріал, що його була б нездібна вифантазувати навіть найбуйніша уява. Данте, що в перебранні чекіста впроваджує нашого поета по новому — большевицькому — пеклі концтаборів, стає сам свідком пекла **наскрізь** реального, живого. Його бо, дантівське, пекло, не зважаючи на всю реальність зображених поетовою уявою тортур, було пеклом у сфері містично-релігійній, спробою середньовічного мислення зобразити і витолкувати місце довічної покари, в протиставленні до щастя блаженного раю. Кленове пекло не є пеклом грішників, у ньому карається все найкраще і найшляхетніше, що виростила нація, тоді як „рай“, що ідентифікувався нераз з правом на голе існування,

був щільно окупований пристосованцями-кар'єристами, донощиками і просто чекістами. Коли б можна так поставити проблему, ми могли б сказати, що Кленове пекло куди трагічніше за Дантове, бо цьому останньому і в голову не приходила думка посилати на покару невинних, єдиним злочинном яких був порив у духові вершини і вільна творчість.

Механіку нацистської жорстокості показує поетові Еней Котляревського, показує у бурлескному пляні. Припасувавши величезні милиці ходулі, якими вони ступали вище хмар, вони оглядають нацистські безчинства в німецьких концтаборах і на Україні. Тут десятирядковий, глумливий вірш „Енеїди“ творить і контраст до німецьких жорстокостей, і водночас звучить як осуд тисячолітній, виснений Гітлером імперії. Пізніш, коли цей самий Еней появляється в скитальчому таборі (в IV частині) і виступає з відповіддю советському майорові на його заклик повертатися „на родину“, цей Еней виголошує високопатріотичну промову — але вже не віршем „Енеїди“ і без притаманного йому дотепу, через що ця постань у високодраматичному місці поеми тратить немало на ефекті.

В своїй суті Кленова поема-епос є твором публіцистичним, не зважаючи на окремі ліричні місця. Але такими публіцистичними творами є, в більшій чи меншій мірі, „Божественна комедія“ Данте (чи ж не запхав він у пекло мало не всіх тодішніх проводирів у межиусібній боротьбі італійських міст його часів), публіцистичним є і Шевченків „Великий льох“ і Франків „Мойсей“, — усе твори характеру не конче епічного, а просто більші поетичні твори з великим засягом актуальних для даної доби проблем. Одначе справа не в публіцистичності, як такої, а в артистичному її оформленні. З цього погляду Кленова поема високоартистична, він безперечний майстер свого матеріялу, яким він уміє орудувати і витягати з нього потрібні ефекти. В поемі можуть бути партії сильніші і слабші, опрацьовані повністю чи частинно недокінчені (частині IV-ій бракує деякого шліфу, а V-а недокінчена), проте читач не має сумніву в тому, що перед ним твір багатий змістом і ідеями, твір досвідченого поета, один з тих, що їм місце справді серед „великої літератури“.

Книжка дбайливо зредагована, майже без друкарських похибок (на ст. 221 Влтава замість Велтава псує ритм). Редакція трималася, очевидно, тексту такого, який залишив покійний автор. Але й автори самі часом помиляються. Отак на ст. 269 надруковано (за рукописом?):

В соціалістичнім раї
є ялинка, є кутя.
Вам я розчиняю браму
в розмаринове життя...

Тут немає сумніву, що третій рядок по винен мати переставлені слова: „Вам я браму розчиняю“, на те, щоб зримуватися з „раем“. Сумнівне місце також на ст. 181:

...двох коней баских, прудконогих,
як вихор.

Сідлають, сідлають і мчаться страшні...

Тут майже певно повинно бути „Сідлають, сідлають...“ Сама книжка друкowana в Лондоні в Англії, вигляд її пристойний, варто б тільки звернути увагу друкарні, щоб в інших томах краще вирівнювала рядки віршів, вони творять декуди непоетичні арабески.

Треба з признанням відмітити, що ця книга видана накладом українського конструкторського т-ва Сейф-Вей у Торонто в Канаді. Залізо швидше чи пізніше по ржавіє, а мистецький твір триватиме століттями в повнім блиску і свіжості.

С. Г.

Alexis Gritchenko. L'Ukraine de mes jours bleus. La Colombe, Ed. du Vieux Colombier. Paris 1957, ст. 229.

„Україна моїх блакитних днів“ це прегарно і з смаком видана книжка, що є споминами нашого визначного мистця про дитячі і хлоп'ячі роки, прожиті в Україні до першої світової війни. Дитинство його пройшло в Кролевіці на Чернігівщині, недалеко таких історичних місцевостей старокняжої і гетьманської доби, як сам Чернігів, Новгород Сіверський — батьківщина кн. Ігоря із „Слова о Полку“ та Батурина. Дід автора в старі часи ще чумакував до Криму за рибою й сіллю. Велика родина Грищенків рано втратила батька і вихованням багатьох синів зайнялася енергійна і підприємлива мати та дідо. Автор розгортає перед нами справжню панораму староукраїнських

звичаїв та обрядів: Різдво, Йордан, Велікдень, народні забави, ярмарки, як теж свої зустрічі з визначними діячами тогочасної української еліти: М. Коцюбинським, С. Єфремовим, Б. Грінченком (якому він допомагав підбирати гасла до його словника української мови), із своїми колегами-однолітками: Ісааком Мазепою, М. Зеровом та іншими: Він дав справжній, близький і пережитий особисто образ українського життя на переломі 19—20 ст. аж до першої війни.

Можливо, образ Грищенкової України належить сьогодні вже до казки і вже ніколи не вернеться. Нинішнє покоління мислить і відчуває вже іншими категоріями, хоч усе ще із сантиментом і ностальгією за таким недалеким минулим. Все таки, ці чи інші традиції житимуть у народі так довго, поки він відчуватиме свою особистість і окремішність. Витуючись у Грищенкову книжку, якнемога краще виринає перед читачем значення української родини та її ролі в формуванні національного характеру. Хоч Грищенко намагається оминути політичні моменти, згадуючи різні події тільки мимоходом, його книжка кидає світло і на багато проблем характеру національно-політичного. В Російській імперії родина Грищенків, як і багато інших українських родин, зберігала свою яскраву індивідуальність не так завдяки різній національній свідомості (яка в ті часи тільки-що формувалася), а, сказати б, завдяки свідомості расовій. Це була своєрідна підсвідома свідомість, що була тривалим мостом між минулим і майбутнім. Тож і не диво, що ці спомини Грищенка відкривають, особливо для чужого читача (як це свідчать голоси французької критики) правдиву і незнану Україну може краще, ніж це могли б зробити підручники географії чи історії.

Якщо це були самі лише спогади, перегляд минулого, написані навіть цікаво, це було б ще мало, щоб стати твором літературним. Ми ж хотіли б підкреслити саме літературні прикмети цієї книжки. Автор з подивугідною життєвою правдою передає читачеві всі найсуттєвіші нюанси своїх молодечих років, де такі моменти пережитого, як прихід бурі, ловля риб в Сеймі, мандрівки по лісі, плавання, дитячі ігри, пасіка, перші любовні пригоди, тощо, стають невідлуч-

іншими моментами його автобіографії. Як що ж мова про людей, то Грищенко дає не раз майстерні сільвети своїх братів чи діда, який зачаровував молоду уяву розповідями про пригоди своїх мандрівок. А ось зустріч у 1900 р. з М. Коцюбинським і його характеристика кількома штрихами:

„Ніколи не забуду своїх перших відвідин у великого українського письменника М. Коцюбинського. Він мешкав на далекому передмісті. Я стояв перед дверми, не відважуючись увійти. Я вагався. Він прийняв мене сердечно. Високий, лисий, з розсміяними очима.

„Це була зима, його город був засипаний свіжим снігом. Я здивувався, побачивши його вікно відкритим. Ми говорили по-українськи. В ту добу було рідкістю чути інтелектуаліста як розмовляє нашою мовою, так що зустрівши когось, хто розмовляє по-українськи на вулиці, я за ним слідкував.

„Погляди Коцюбинського були звернені на Захід, особливо до Франції й Мопсана. Він дарував мені з чаруючою пристою перший том своїх щойно виданих творів. Ми пили чай разом з його молодю дружиною, життєрадісною і модерною, заповненою, як і її чоловік, Європою. Я залишив їх коло півночі, захоплений . . .

„Четверги в Коцюбинського, на які я ходив регулярно, були важливою добою для мого загального виховання. Медовий місяць українського ренесансу: екзальтація, новість, небезпека . . . Це тут я зустрів найвидатніші українські імена: Ілю Шрага, Миколу Чернявського, Миколу Вороного; людей політики і поетів“.

Ця книжка призначена передусім для французького читача, і вона вимагає в неодному місці пояснень, але автор не переладує ними тексту, а подає згущені відомості про різні українські історичні події чи постаті в примітках. Самі спогади пересипані численними перекладами народних тісень і, особливо, Шевченка та, окремо, казки про Козу Дерезу. Французькому читачеві це дає пізнати зразки нашої творчості в близьких і пристосованих для його смаку перекладах. Тільки при описі писанок можна мати сумніви в авторове твердження, що вони постали підо впливом Візантії, відомо бо, що в них є елементи ще до-християнські.

Спогади закінчуються описом авторою подорожі на Крим, де він відкрив усю феєрію кольорів південної природи, — щось, що стало вирішним у формуванні майбутнього мистця, майстра-кольориста. В епілогу Грищенко знову повертається до спогадів про своїх рідних, доля яких йому здебільшого невідома. Він робить це зворушливими рядками:

„Який щасливий був би я, коли б я міг якимсь чудом хоч на один день повернутися між вас, перебігти наш дім, кинути оком на свою робітню, вдихнути аж до оп'яніння запах наших розквітлих вишень, змірити обіймами дерева, які я садив, бігти босоніж по степах, скуштувати меду твоїх вуликів, занурити своє тіло в ріці, приготувати тобі, моя мамо, знайомий самовар і винести вам конфітури на нашу щасливу терасу, виїхати з усіма вами на прогульку в Кочубеївський ліс, затриматися на цвинтарі і перехреститися перед болісними могилами батька, Надіньки, Олександра, і думати про тебе, Миколо, що спиш самотній у Севастополі!

„Від часу мого виїзду ви перейшли стільки страждань, стільки жаклих подій! Чи можу надіятися, що ряд могил не продовжився?

„Яка втішена і горда ти була б, мамо, з нашого успіху, — твого успіху. Це тобі ми завдячуємо здоров'я, виховання, моральну формацію, тобі, що вела нас терпеливо, енергійно, посеред стільки труднощів, з такою любов'ю . . .“

Як зачуваємо, автор уже від довшого часу підготовляє й українське видання цієї своєї книжки. Треба побажати, щоб воно появилася без затримки і щоб було не менш дбайливе, як і видання французьке.

С. Г.

Українські народні думи та історичні пісні. В-во Академії Наук Української РСР. Упорядкували: П. Д. Павлій, М. С. Родіна, М. П. Стельмах. За редакцією дійсного члена АН УРСР доктора філологічних наук М. Т. Рильського і кандидата історичних наук К. Г. Гуслистого. Київ, 1955. Стор. 660.

Важко повірити, щоб до редагування цієї книжки міг прикласти руку Рильський. Не тому, що та книга повна фальсифікатів і катохвальної агітки, а тому,

що рівень доброї половини матеріалу не має взагалі нічого спільного з народною поезією ні будьякої літературної вартості. Мало сказати: шаблон, тут просто неграмотність, книга явно розчислена на культурно найвідсталішого читача, бо годі собі уявити, щоб це видання могло здурити читача хоч трохи виробленого. З цієї книги якнемога краще видко, як то Москва просто із шкіри вилазить, щоб показати правду навиворіт і як то вона хапається засобів не раз просто наївних і смішних.

Народні думи та історичні пісні, зібрані в цій книзі, складаються, крім властивих народних пісень, також із еляборатів, посталих у часи московської окупації України. Цей матеріал займає половину книги. До вибору старих дум, наприклад, про Хмельницького додано явні фальшивки, ось як пісню про Хмельницького, записану в 1928 р. від колгоспника на Сумщині:

З Чигирини в Переяслав
Богдан одбуває,
З бунчуками, хоругвами
Московців стрічає.

Московських боярів
Хмельницький стрічає
Та до них говорить.
Миру промовляє:

„Україна й Московщина —
Православна віра,
Один батько, одна мати
Всіх нас породила!

Тепер пану з України
Більше не глумиться.
Бо Москва для України
Рідная сестриця!“

Очевидно, колгоспник уклав цю пісню за чарку горілки, або, може, й штани пообіцяли йому дати. Що така пісня ніколи існувати не могла, мабуть, не треба доказувати. Хто одначе має якийсь сумнів, тому рекомендуємо заглянути у збірник народних приповідок Номиса, що москаля ні братом, ні сестрою український народ ніколи не вважав, навпаки, казав: „москаль — не брат!“ Подібна до тієї „історичної“ пісні ще й інша, „записана“ в 1950 р. п. н. „Ой, Богдане, батьку Хмелю“:

Ой, спасибі, Хмелю,
За твою пораду.

Що з'єднав ти нас з Москвою,
З рідними братами...

Дуже характеристично, що з історичних пісень підібрано тільки ті, що описують боротьбу з турками, татарами й поляками, зате дбайливо промовчано боротьбу українського народу з Москвою. Наприклад, зруйнування Січі Москвою відбився величезним відгомном в українських селянських масах, що створили про це багато пісень — але про цей епізод немає і згадки. А невже ж можна уявити собі українську історичну пісню без таких шедеврів, як „Запорожці в Олешках“ („Ой, полети, галко, ой, полети, чорна, да й на Січ риби їсти...“), „Смерть козака в Московщині“ („Стоїть явір над водою, в воду похилився...“), „Руїна Січі 1775 р.“ („Ой, з-за гори, з-за Лимана, вітер повіває...“), „Ой, і не гаразд, запорожці, не гаразд вчинили“, не згадуючи вже про приписувану Мазепі пісню про чайку при битій дорозі.

Зате до українських історичних пісень зачислено пісню про „дубинушку“:

Гей, дубинько, ухнем!
Гей-бо, легше, гей-бо, легшенько!
Підхопим, підтягнем та ухнем!

а далі — пісні про Суворова, про Леніна й Сталіна, про Еспанію, Ернста Тельмана, Ватутіна і Корею... Не український народ складав ці „пісні“, занадто видко на них пальці агітпропу, занадто все те бездарне і безталанне!

У своєму „Великому лъоху“ Шевченко дав геніяльне визначення сучасної йому української дійсності. Та й не тільки сучасної йому, але й нашої, нинішньої. В Україні йде перманентна боротьба двох Іванів-близнюків, один, як той Гон-та, буде катів катувати, другий — катам помагати. Поки той перший Іван „розпустить правду по всій Україні“ — Москві його треба поховати „поки сліпі люди“. Вся гігантна московська машинерія промовчань, фальшивок, перекручень, що ними насичене майже кожне українське підсоветське видання, має, власне, за мету втримати оту сліпоту „сліпих людей“ як перманентний стан. Так і це видання дум та історичних пісень намагається „втирати очка“. Якщо б у тій роботі і справді було хоч трохи таланту і мистецтва, то з цього, може, і була б

якось шкода. А так — ця книга, мабуть, не багатьох обдурить, хіба самих таких організаторів таких видань. С. Г.

Коваленко, Людмила. В часі й просторі; п'єси. Париж-Торонто-Нью Йорк, „Ми і світ“, 1956, 216 ст.

Переглядаючи збірку п'єс Людмили Коваленко „В часі й просторі“, находимо на другій сторінці заголовного листка таку заввагу: „всі особи й ситуації в цих п'єсах вигадані й будьяка подібність у характерах чи прізвищах цілком випадкова“. Сказати б — звичайна собі заввага, бо й справді, прізвище Ковальчук носять і західні, і східні українці (є Ковальчуки на Волині й Поліссі), і можливо, що якийсь реальний Ковальчук найшовся в подібній ситуації, як оце в п'єсі „Ковальчуки“. От і просто, щоб застерегти перед якимись закидами, авторка й написала цю заувагу. Так подумає собі кожний читач, а в дійсності справа зовсім не в прізвищах і не в ситуаціях, навіть не в характерах, а в життєвості персонажів. Усі персонажі п'єс Л. Коваленко, це живі, реальні люди, ясні, прозорі, драматичні типи, яких лінія сценічного харатеру проведена чітко й логічно.

Збірка п'єс Л. Коваленко „В часі й просторі“ ділиться на дві частини. На першу частину „В просторі“ складаються три п'єси: „Домаха“, „Ковальчуки“ й „Приїхали до Америки“, а на другу, „В часі“, теж три п'єси: „Ксантіппа“, „Героїня помирає в першій акті“ і „Неплатонівський діалог“. Незалежно від цього поділу, центральною фігурою зацікавлення авторки є жінка, дарма, що авторка ділить свої п'єси (з уваги на місце дії) на „час“ і „простір“. Усюди тип жінки висувається на перше місце. Жінки в цих п'єсах, це тип широкого діапазону, незвичайно складний і багатий. А завершенням цього типу жінки є мати, а радше, найвища в родинній ієрархії — бабуня. В одній із найкращих своїх п'єс, „Домаха“, авторка у ремарці виразно зазначає: „молодь різниться від старих тим, що вона або налякана (дія відбувається на Україні в 1924—1929 рр.), або нахабна. Нема збереження своєї особистости. Тільки Домаха зберігає себе, лишається собою до кінця і тому вона — героїня п'єси“.

Якби ми схотіли схарактеризувати одним словом персонажі п'єс „В часі й просторі“, то найкраще це зробити, вживаючи вислову авторки: „особистість“. Чи це буде колишній наймит, а потім голова колгоспу Потап, чи колишній сусід Домахи, пізніший міліціонер Свирид, Віруся чи Леся Ковальчуківні, шофер Непитайла, Ксантіппа чи субретка (до речі: „Ксантіппа“ у задумі нагадує п'єсу польського автора Л. Г. Морстіна „Оборона Ксантіппи“) — кожний із цих персонажів, це **особистість**, повна з характеристичними рисами постаті. Авторка зручно створює вузли обставин, заплуते інтригу, не тільки для того, щоб тримати глядача в напруженню, але вміло використовує довкілля, щоб перш за все підкреслити „особистість“. Авторка не любить замазаних, неясних типів, навіть т. зв. „чорні характери“ (Інна), це **особистість** — ясна й послідовна.

В цьому саме й цінність п'єс Л. Коваленко. Тут можна б зарискувати твердженням, що ця туга за сильною особистістю в нашому реальному життю, створила ці персонажі, повні „особистости“ у її творі. Це й є одна з тайн психології творчости: чого немає в життю, те знаходимо в мріях. **Гр. Л.**

о. І. Нагаєвський. Тернистим шляхом. Спогади священика про Березу. Філядельфія, „Київ“ 1957, м. 8°, 140 ст.

Вартість цієї розповіді в глибокій вірі в Бога, яка навіть у найважчих обставинах у життю дає людині силу перемогти непереможні перешкоди. В сьогоднішніх матеріалістичних часах згадана розповідь „священика про Березу“, це явище, сказати б, незвичайно позитивне. І в слід за тим, ця розповідь „священика про Березу“ має одну, на нашу думку, дуже цінну рису, яку дуже рідко знаходимо у повені спогадів про різні концентраційні табори, від польської Берези починаючи, а на гітлерівських газових коморах кінчаючи: автор своєю безмежною любов'ю до рідної землі оправдує жорстокості поведінки в Березі.

Цю розповідь писав не письменник, і йому не йшло ні про форму, ні про інші „літературні“ досягнення, але писала її людина з гарячим серцем, тому й писала просто й широко. Ця невеличка, чепурно

видана книжечка надається до масового поширення. Вона є ще одним доказом, що наше духовенство на західних землях України завжди гідно сповняло свої обов'язки. **Гр. Лужницький**

Іван Смолій. Манекени; новелі. Буенос Айрес, М. Денисюк, 1956, 151 ст.

Ю. Тис дуже перебільшив свою оцінку цієї збірки, називаючи її „визначною подією в нашому культурному житті“ та вважаючи, що переживання героїв Смолія подані в „вибагливій і високомистецькій формі“. Власне, тут усе є, тільки нема вибагливої форми і високого мистецтва. Було б дуже приємно, якби так було, але це трохи не так. Все, що Смолій має, це розповідацький хист, але в композиції, особливо ж у будіванні сюжету він дуже безпорадний. А коли йде про персонажі, то мало в якого письменника вони такі дерев'яні, як у Смолія. В них немає життя і немає тієї такої дуже важної для літературних постатей життєвості. Коли взяти такі оповідання як „Будівничий соняшного проспекту“, „Блудний син“, „Манекени“, то герої цих оповідань рухаються власне як „манекени“ або механізми, що не мають власного життя, тільки механізоване. Вони рухаються і діють не на основі власних психологічних законів, тільки так, як їх накрутив автор. Що вони собою уявляють? З літературного боку, можна сказати, нічого. Автор не зумів їх мистецьки оформити і надихати живим життям, через те вони й дерев'яні. І що він хотів ними сказати? Хотів, мабуть, багато дечого, але сказав мало, або взагалі не мав нам що сказати. Тематика його оповідань нецікава, банальна й вишукана. Автор шукав теми, щоб написати оповідання, а не тому писав оповідання, що мав тему. Через те й сюжети його оповідань штучні й натягнені, збудовані насильно й непереконливо. Скільки енергії мусів зужити автор, щоб кінець-кінців розказати нам банальну історію любови Зубера, сина побережника, який став інженером, з графівною. А можна було це зробити багато простіше й природніше. Самий же соняшний проспект, збудований Зубером, тут, властиво, ніпричому. Вся „історія“ могла відбутися і без нього,

і тоді сюжет був би більш виразний і природний.

Оповідання „Блудний син“ теж мало переконливе. Босяк (бом) Майк Дзюбина карається все життя за те, що покинув матір і поїхав до Америки без материного благословення. Автор хотів цим сказати, що „хто матір забуває, того Бог карає“, як казав Шевченко, але все оповідання зводиться до того, що автор показує, на прикладі Дзюбини, який Бог мстивий і жорстокий. Яка ціль такого оповідання? Виховати? Чи не краще було показати Богу Справедливості і Милосердя, це більш виховне й позитивне. А сюжетно це оповідання дуже наївне. Не обов'язково ж мусить грішна людина зійти на „боми“, а каратися як Дзюбина можуть і інші грішники, не тільки ті, що матір не шанували. Словом, „історія“ натягнена і тенденційна. А ще коли взяти різні вступні розповіді, то виглядає, що автор писав не тому, що мав щось висловити, тільки тому, щоб щось написати і видати збірку оповідань.

Штучністю відгонить і від оповідання „Манекени“. Можливо, що це тема, яка під рукою вправного письменника вийшла б на першорядне оповідання, але Смолій не впорався з нею як слід. Все тут діється як на замовлення: „Треба тільки сісти в їх крут і завмерти, як вони, заслухатися в мертво тишу...“ каже автор, і далі запевняє, що коли так зробити, то „поволі холоне серце (чому?), дерев'яніє тіло, думки відриваються від життя і лнуть кудись у нескінчене“. . . все це нісенітниця. А з усього виходить історія нещасливої любови і щось вроді подружньої зради. А навіщо було авторові цих манекенів? На те, щоб сказати „мудру сентенцію“, що така то особа, була бездушна ляля, подібна до манекенів у виставовому вікні. Можна було цю сентенцію сказати і без тієї надуманої сцени.

Багато природніші і кращі вдаються Смолієві оповідання, в яких він не силкується на складний сюжет, а просто й безпосередньо оповідає про певні події. В оповіданні „Останній бій“ нема вже тієї штучності й надуманості, що в попередніх. Ганс бачить на фільмі вояка, який йому нагадує брата. Сцена на фільмовій стрічці збігається з подібною сценою в листі від брата. Ганс приходиться

до висновку, що це — на стрічці — таки його брат. І під впливом цієї сцени він в якийсь там раз переглядає братові листи, які нам дають короткий перегляд того, що діялося з братами досі і їх характеристику. Досить цікаво змальована тут психологія молодого німця, захопленого війною Гітлера з Європою. Це похвальна ода німецькому воякові, фанатичному гітлерівцеві. Постає переідеалізована, коли зіставити її з дійсністю, але справа тут не в життєвій, реальній, а в мистецькій правді. Курт, про якого тут мова, як літературна постать, іншим і не може бути, вся його поведінка логічна й консеквентна, вояк з такою психікою, як він, інакше не може зробити, як згинути на стійці, вірний ідеалам, за які радо йшов на війну і перемагав. Коли ж довелося програвати, він залишився той самий, що був — твердий і невгнутий, хоч переможений. Це дуже сугестивна постать, і її вдалося Смолієві переконливо змалювати.

Варте уваги й останнє оповідання „Жрець сліпої богині“, яке свідчить про Смолієву здібність вживатися в психіку твореної постаті, переживати її, однак й тут автор виявляє певну неспроможність вповні опанувати свій матеріал та чітко й виразно вивести свою провідну „ідею“. Стосується це й засобів, а зокрема зовнішніх умовин, в яких автор збирається виявити психічний стан своїх постатей. Він старається показати це за допомогою споминів або автобіографії персонажів, але в зовсім невідповідних і неприродних для того умовинах.

Це в оповіданнях Смолія часто вжи-

ваний засіб, але він не зовсім удадо ним користується. Він показує не те, що в даних умовинах може показатися, тільки те, що йому, авторові, в даному випадку потрібне — **детальні сцени** з минулого одної чи другої постаті. Правда, якісь уривки, моментальні сцени з минулого можуть з'являтися в людині кожної хвилини, але вони тривають мить, а в Смолія вони пересуваються довгою стрічкою, з усіма деталями й послідовністю, в такому ніби порядку, як колись проходило реальне життя. І в тому їх неприродність та непереконливість, а надто, що вони спиняють акцію в зовсім невідповідному місці. Багато простіше і для твору корисніше було б показати те життя, яке автор виявляє в спогадах, безпосередньо, без тих вступних і ввідних ситуацій, які для твору майже зовсім непотрібні, дарма, що вони уміцвляють акцію в сучасності. Акція від того не користає, а навпаки, і ціле оповідання не стає ані більш сучасне, ані більш вартісне. І все те, на що автор ставить головний наголос, нпр. в цьому останньому оповіданні, зовсім не потребує саме такої обставини, яку автор змальовує. Вона тільки робить оповідання довшим, але ні трохи не кращим.

Смолія має, безсумніву, як уже на початку сказано, хист розповідати, не позбавлений він теж і хисту вживатися в близький йому постаті (не всі), але він дуже безпорадний в будіванні сюжетної лінії, і в користуванні складнішими літературними засобами, які в нього взагалі дуже обмежені, а до того й стандартні та, здебільша, не нові й мало цікаві.

Б. Романенчук

Бібліографія

І. Франко й Франкіяна на Заході; статті й матеріали з приводу століття народин 1856—1956. Збірник Заходознавства т. IV(2). За редакцією **Яр. Рудницького**. Вінніпег, УВАН, 1957, 230 ст.

Мандрика, М. І. Шевченко й Франко. Вінніпег, УВАН, Серія: Література ч. 3. 1957, 21 ст.

Чапленко, Василь. Зойк та інші оповідання. Бронкс — Буенос-Айрес, Перемога 1957. 165(+3) ст.

Книш, Ірена. Смолоскип у темряві; **Наталія Кобринська** й український жіночий рух; з передмовою Олени Кисілевської. Вінніпег, Автор, 1957, 302 ст., ілюстрації.

Тесля, Іван. Географія України й українських поселень. 3-тє змінене вид. Торонто — Нью Йорк, Об'єднання Українських Педагогів, 1957. 240 ст. ілюстр.

Бойко, Юрій. Шевченко і Москва. [Мюнхен], Автор, 1952. 64 ст.

Оборона Замостя VI. Січовою Стрілецькою дивізією Армії УНР у 1920 р. Торонто, Укр. Военно-Іст. Інст. 1956, 32 стор. ілюстр., мапа.

Колодзінський, Михайло. Українська воєнна доістрина; частина I. [2-ге вид.]. Торонто, Т-во Кол. Вояків УПА в Канаді, і ЗДА, 1957, 62 ст. ілюстр.

Ваше соціальне забезпечення. Приготовано в редакції „Свободи“ на підставі офіційальних документів і вняшень. Джерзи Ситі, УНС, 1957. 32 ст.

Логос; богословський кварталник. Йорктон, Саск., Канада. ОО. Редемптористи Сх. обряду, 1957, т. VIII. кн. 2. 158 ст.

Пій, папа XII. Апостольська заохота до всього духовенства... На укр. мову переложив о. Р. Хомяк ЧНІ. Гомілетичний додаток до Логосу ч. 2, 1957. Йорктон, Канада, ОО. Редемптористи, 1957, 16 ст.

Український Самостійник; [сусп. політ. місячник], гол. ред. Лев Ребет. Мюнхен, Політ. Рада ОУН(з), 1957, ч. 1, 2, вересень, жовтень, 48 ст.

Інформативний листок зв'язку; неперіодичний орган Українського Християнського Руху. Сарсель (С. і О.) 1957, ч. 6—8, вересень, 46 ст. (мімеограф).

Наша школа; журнал школи українства. Філадельфія, „Учительська Громада“ 1957. Р. I. ч. 1, 2, 3, по 8 ст.

Бохенський, Ярослав. Тайна червоного посольства; сенсаційна повість. Нью Йорк, Говерля, 1956. 181(+3) ст.

Неприцький-Грановський, Олександр.

Осінні узори; поезії. Том VI. Нью Йорк—Шикаго, „Самостійна Україна“ 1957. 143(+1) ст.

Проліски; альманах Рідної Школи в Клівленді. Клівленд, „Рідна Школа“ 1957. 114(+2) ст.

Описовий Каталог ч. 9. Книгарні Говерля. Нью Йорк, Говерля, 1956, 64 ст.

Календар-альманах українських канадійських Підприємців і Професіоналістів 1957, Річник III, Торонто — Монреал, ОУКІІІ 1957, 152 ст.

Енциклопедія Українознавства; словникова частина, 2. Зшиток 6. Париж — Нью Йорк, НТШ 1957, 405—480 ст.

Zdan, Michael B. The dependence of Halych-Volyń Ruś on the Golden Horde. Reprinted from the Slavonic and Eastern European Revue, Volume XXXV, No. 85, June 1957. (505-522) pp.

Krascheninnikov, Serhiy. Serhiy Kyrshakevytch 1878-1920; Zum Gedächtnis eines grossen ukrainischen Zoologen, München, Verlag „Ukraine“ 1956. [16 S.] Illustr. Sonderdruck aus Heft 3/4, 5 Jhg. 1956.

Ukrainica Canadiana 1956. Compiled by J. B. Rudnyckyj and D. Sokulsky. Series: Bibliography No. 4. Winnipeg, Ukrainian Free Academy of Sciences, 1957, 28 pp.

Karpats'kyj Holos; kvartalnyk amerykanskych karpatskych rusynov (Ukrayinciv) Philadelphia 1957. Roch. — Vol. IX, No. 1 January-March, 1957. 45 (+3) S.

Ukraine in Vergangenheit u. Gegenwart. München, Verlag „Ukraine“, 1957. 45 (+3) S.

Листопадовий рейд. Торонто, український Военно-Історичний Інститут, II, 1957. 48 ст.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ:

ФУНДУЙТЕ ТЕЖ „КИЇВ“ для різних університетських та публічних бібліотек і книгозбірень, з яких користають українці, в Америці, Канаді, Європі та в інших країнах.

Поширюйте „КИЇВ“ при кожній нагоді.

НАЙЦІКАВІША КНИЖКА ОСТАННІХ ЧАСІВ, це

Землею українською

Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

збірка мистецьких репортажів з подорожі по Україні 20-их років.

Ціна 1.70 дол. Замовляйте в „Києві“.

Просимо шановних передплатників по-давати нам кожногасну зміну адреси (разом із новою подавати й стару) та додавати 10 центів.

НЕБУДЕННА, ПЕРША Й ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА ЕПОПЕЯ

„ПОПІЛ ІМПЕРІЙ“

Юрія Клена

ЗА РЕДАКЦІЄЮ Є. МАЛАНЮКА

ГОЛОСИ КРИТИКИ

В. ДЕРЖАВИН — Автор „Попелу імперій“ ... великий національний провидець та мислитель, що лишить свій творчий відбиток у духовому житті нації.

Є. МАЛАНЮК — Річ, у задумі своїм, масштабу Дантової поеми — явище у нашій літературі майже без прецеденсу. — Призначення і Доля поета в нашій національній, але — раніш чи пізніш — і в світовій поезії.

Ю. ШЕРЕХ — Грандіозна спроба подати історію доби ... з філософського погляду ... у великих узагальненнях. — Вірш Юрія Клена тут досягає такої сили й такої гнучкості ... що справді можна говорити про подію в нашій поезії.

352 сторінки друку в твердій полотняній оправі. Ціна \$3.65.

Передплата за луксусовий семитомник ТВОРІВ ЮРІЯ КЛЕНА (близько 3.000 стор.) — 20 дол. Передплату приймає:

Jurij Klen Foundation, 575 Queen St., W., Toronto 28, Ont. Canada.

ВЖЕ ПОЯВИЛАСЯ І ПРОДАЄТЬСЯ ВЕЛИКА ІСТОРИЧНА ПРАЦЯ

„Буковина — її минуле й сучасне“

Охоплює всі ділянки українського життя на Буковині; 965 стор. гарного паперу з 300 ілюстраціями та двома картами. — Ціна книги 12 доларів в полотняній оправі. Замовляти і набувати, за попереднім вилаченням ціни, можна на такі адреси:

I. Nowosiwskyj — 423 W. 45th St., New York 36, N. Y.

W. Hnidyj — 300 W. Lindley Ave., Philadelphia 20, Pa.

W. Romanowskyj — 2102 E. Fairmount Ave., Baltimore 31, Md.

T. Nosiewych — 1809 N. Tripp Ave., Chicago 39, Ill.

D. Kwitkowskyj — 5344 Cadillac Blvd., Detroit 13, Mich.

Rev. M. Antochy — St. Nicholas Church, 1927 Fifth St. N.E., Minneapolis 18, Minn.

K. Rohowskyj — 91 Lapierre, St. Laurent, P. Q., Canada

D. Bilak — 28 Northumberland St., Toronto 4, Ont., Canada